

ЗАСПІВЪ (¹).

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чомъ ти мовчишъ? Задзвони міні стиха,
Голосомъ предківъ святихъ задзвони,
Давні пригоди міні спомяни.
Може, чие неспанілее серце
Тяжко забьетця, до серця озветця,
Якъ на бандурі струна до струни.
Хто не зуміе озватись річами,
Хай обізветця дрібніми слізами:
Ти жъ свої речі дзвони-промовляй,
Душамъ братерськимъ заснуть не давай.
Хай недовірки твої каменіють,
Хай вороги твої съ жάλю німіють, —
Ти рідну сёмью до-купи зивай.
Гей, хто на горе, на лати багатий!
Сходтеся мовчки до вбогої хати,
Мовчки сідайте въ мене по лавкахъ,
Мовчки сумуйте по вбогихъ братахъ.
Темно на-дворі, зоря не зоріє,
Вітеръ холодний одъ півночи віє,
Квилять вовки по степахъ-облогахъ.
Кобзо! ти наша утіха єдина...
Поки прокинетця сонна Україна,
Поки дождетця своєї весни,

(¹) П. А. Кулішъ згодівся, щобъ ми перепечатали оці стихі зъ *Черни-
ювського Листка*-Поспішаємо зазнаємить читателів *Основи* зъ гáрними дѣ-
лами щірого Українця, и дякуємо високоповажному сочинителеві. *Ред.*

Ти намъ по хатахъ убогихъ дзвони.
 Стиха дзвони, нехай братнее серце
 Важко забьетця, до серця озветця,
 Якъ на бандурі струна до струни.

Кулішъ.

ПАРУБОЧИЙ ЖАЛЬ.

Въ-осені, пам'ятаю, було,
 Якъ прийшли вони въ наше село,
 Якъ дивитись на їхъ всі сипнули,
 Тільки вгледіли, що за горбомъ
 Піднялася курява стовпомъ
 І московські пісні почули.

Можє, й гárно співають вони,
 Можє й гárні на поглядъ самі —
 Та вже лúчче бъ було їхъ не знáти,
 И не чýть и не бáчить у насъ на селі...
 Було бъ сёрцю моймý веселій —
 Не прийшло́сь би зъ нудьго́ю блукáти...

Вони́ до́лю въ мене одня́ли,
 Мою́ радість на ли́хо звели,
 Надъ коха́ннемъ моімъ насмія́лись!
 Що мину́ло — томý вже не бۇть...
 Вже давнó її пісьні не чۇть...
 Не коха́тись, якъ спёршу коха́лись!

За зимо́ю и дру́га мине́,
 А не сáде вона́ повзъ мене́
 И любóвно у ві́чі не глянє́,
 Про коха́ння не ста́не пита́ть:
 Бۇде въ на́криткахъ ві́къ дожива́ть
 И — якъ зло́мана кві́тка — завья́не!..

Насміявся лихий чоловік!
 Загубивъ її славу на-вікъ
 И дівочую яснучу вроду....
 Що колись-то дє серце подить...
 Не схотівъ би на неї гледить
 А ні згадувать въ думці пзроду!

Вже забувъ би давно й москалівъ,
 Якъ були вони въ насъ на селі
 И що скоїлось въ тую годину....
 Та ні!.. Мабуть, того не забуть! ..
 Хай же далій вони собі йдуть
 Й не вертаютьця въ нашу країну!

Х р у щ ь.

Блакитнее небо все зірками сяє, —
 Люблю я туди поглядать, —
 Та поглядъ мій сумно по небу блукає,
 Бо щось тамъ моєї не знать.

Міжъ зіръ золотихъ десь на яснімъ просторі
 Вона заблудилася тамъ,
 Якъ туть, на землі, безъ пуття и безъ долі,
 Давно заблудівся я самъ...

Х р у щ ь.

ДУМКА.

Шумлять лози при дорозі,
Забіліло въ полі;
Метіль мете; буйний вітеръ
Розходивсь на волі;
Гуля собі, — нема ёму
На світі зупину,
Гуля собі черезъ гори
Та черезъ долини.
Колибъ міні, вітре буйний,
На часъ твої крила.
Тоді бъ мене людська воля
Нічимъ не спинила, —
Тільки бъ вечера діждався,
Заховалось сонце, —
Подинувъ-би до милої —
До її віконця;
Черезъ садокъ перекинувсь
Зъ широкого поля
Та й нахиливъ край-віконця
Високу тополю...
Кликнувъ милу потихеньку....
Чує — хтожъ-то кличе?
Та й подума: »чудний вітеръ,
Чудні ёго річі.«
Я бъ усе, що ё на серці,
Розказавъ дівчині,
Розказавъ-би, якъ у світі
Тяжко сиротині,
Якъ безъ неї душа болять,
Мовъ слізами плаче,
Якъ за нею вбивається
Серденько козаче.
Можебъ вітру послухала

Моя чорноброва,
Може бь вітрові сказала
Хочь ласкаве слово...

НЕВІДОМИЙ.

ОСІНЬ.

Уже осінь красить лістя,
Тополя жовтіє,
Вѣрби, лози обпадають,
Бѣрестъ червоніє;
Скрізь, де глянешъ, пѣсто въ полі,
Дѣ-де козакъ оре,
И вже птиця въ край тепліший
Одліта за море;
Вже не гріє сонце яснє,
Мовъ-би одцуралося,
Нѣбо на́че насѣпилося —
У туманъ убралося...
Скѣшно, правда, — та є дѣмка,
Що весною знову
Листъ зелѣний заквічає
Байракъ и дѣбро́ву;
Все оживѣ, що повья́не,
Все помолодіє,
Весѣліше й сонце глянє
И зѣмлю пригріє;
Бѣду знову, безталанний,
Весною втішатися...
Тільки весні життя мого
Уже не вертатися!..
Не вернутця вже до мене
Літа молодіі...
Що день божий, що часъ божий
И мій листъ жовтіє.
Здавить горемъ мое серце, —
Я кажу: »минетця!«

Ажъ и чую, Боже милый,
 Якъ доля смієтця: —
 — Ні, козаче, — вона каже,
 То спрежду бувало:
 Поки цвівъ ти, якъ калина,
 То й лихо минало. —

НЕВІДОМИЙ.

ПОЖЕЖА.

Не за моєї памяти, прийшовъ у наше село батько сёго Пітушенка, що церкву збудовавъ: кацанъ такий здоровий, чорнявий, вже не молодий. — Пітуховимъ звали; — черезъ те й синъ Пітушенко. Де той Пітуховъ до того часу тягався, ніхто не знавъ; а казали люде, що живъ вінъ у тій пущі, що підъ Кіівомъ, у якомусь *красному трахтурі* и що чимало душъ занапастивъ. Якъ прийшовъ вінъ у село, заразъ и сівъ у паньському шинку; туди, далі, оженився, узявъ удову-козачку и самъ у общество приписавсь. Тоді тільки й дознались люде, яка у ёго сила грошей була; заразъ почавъ у землю вкидатись. Понаскуповувавъ землі більшъ ніжъ день на сто; мо'бъ-ще й більшъ придбавъ, колибъ не вмеръ.

Після ёго тільки й зосталось семі, що удова, та синъ, — оцей самий Пітушенко Семенъ. Вінъ мені неначе товаришъ: знаю ёго изъ самого малку; такий швидкий хлопець бувъ, що й не доведи Господи; чи боротись, чи у булки грати, се вже ёго діло. Парубковавъ вінъ не довго; мати заразъ и оженила, бо не було кому господарювати. Узявъ вінъ Горпину Поставцівну. Що за славна молодиця була; якъ згадаю, її такъ неначе бачу, бо й я думавъ її сватати, та якось забарився, а сей Семенъ и перебивъ.

Не нахвалитця Семенъ жінкою, Горпина чоловікомъ, а стара Пітушиха обома. Однимъ тільки журятця: годъ пять якъ побрались, а Богъ діток не посилає; вже й на прощу ходили и до знахарівъ кидались — не пособляє.

Отъ, якось почали люде балакати, що Горпина товста; ми не ймемо віри; сказано: инколи одна баба збреше, а десять рознесуть; ажъ захо-

дить до мене Семенъ, за якимъ-сь діломъ, такъ и той не втерпівъ — похваливсь.

Се вже після Покрові було увъ-осені я саме тільки-що зъ лісу приїхавъ, а жінка й каже: «приходивъ челядникъ Пітушенківъ, на хрестини кличуть, та вже й подавно кликали; я, каже, тебе дожидала».

Убралесь ми, узяли хлібъ и пішли. Підходимо до хати, ажъ тамъ неначе бжолі гудуть; скільки зазнаю, на хрестинахъ ніколи такого галасу не бувало. Ми у хату, поздоровили; не всівъ я ще й сісти, а тутъ Семенъ заразъ изъ чаркою, а самъ вже підпьяний на radoцaxъ, що дитини діждавъ; а гості ще п'янійши: хто співає, хто таке верзе, що й ладу не добересся. Погуляли;—вже бъ слідъ йти намітку замочувати, а Семенъ просить, щобъ ще по чарці, та по другій. випили, та все жінку хвалить. «Ось», каже, «Гарпина: потішила таки мою душу. Спасибі тобі, моя голубко;» та все її частує: «випій, жінко, чарочку, полехшає, заразъ по животу піjde, усяке лихо минетця. Коли мене любишъ, то випій». Тій бідній не до горілки,—стогне, да не хоче чоловіка сердити; чарокъ, може, изъ пять при мені випила, а вінъ, кажуть, її ще й до мене частувавъ.

Випивъ и я тогді зъ-дебела, ледве жінка додому дотягла. У-ранці уставъ, такъ и голови не зведе; пораюсь на дворі, гній викидавъ зъ кошари, та ворота поладнавъ, а жінка до Семена на зливки пішла. Се вже законъ такий. Ажъ и по мене челядникъ біжить: «Идіть, дядьку, хазяинъ кличе». Чоловікамъ не гараздъ и слідъ на тії зливки ходить. «Ні», кажу хлопцеві, «не піду;» такъ де вже відкараскатись: зновъ Семенъ шле: щобъ бувъ, та й годі. Прихожу, ажъ тамъ таке-жъ тирло, якъ и вчора; нема й одної людини тверезої, и жінка моя *коваля* ⁽¹⁾ співає; а Семенъ тільки ходить, да частує, и Горпини не минає; тая вже проситця й молитця, бо цілу нічъ, кажуть, нездужала, а вінъ усе одно: «випій, полехшає; хіба-жъ ти не рада, що у насъ Левко є».

Прийшовъ я до-дому, звісно вже не тверезий, упавъ на припечокъ и заснувъ; прокинусь, вже нічъ; ажъ тутъ у віконце стукають, жінка одчинила: иде у хату Семенова челядка. «Що таке?» «Хазяйка,» каже, «вмерла,—такъ по вашу бабу прислали.

(1) Пісня, що разъ-у-разъ співають п'яні на хрестинахъ. Надрюковати її не можна.

Я на похороні не бувъ, у лісъ їздивъ; тоді саме комору перероблювавъ, а бабуса моя тамечки у Семена ажъ три дні сиділа, такъ се вона розказувала. »Зразу,« каже, »Семень усе плакавъ, одначе ще не такъ журивсь, хоча до людей озивавсь; а вже, якъ почавъ ёго панъ-отець корити: »ти,« каже, »пьяниця, ти душу занаставивъ; черезъ тебе жінка на той світъ пішла; ти її опоївъ горілкою, душегубець ти! багато треба прохати Бога, щобъ вінъ тебе помилювавъ,« та й наложивъ на ёго, панъ-отець покуту, щобъ чотири обідні на вколяшкахъ вистоявъ, ходивъ на усяке служення у церкву, чи на йтреню, чи на часи, чи на вечерню, и до року щобъ не женився».

А Семень — каже моя баба — мовчить, ни слова панъ-отцеві, у землю дивитця, та вже й не плаче, тільки важко зітхає. Съ того часу, якъ умовкъ, то й люде розходились, вінъ не попрощався.

У неділю бувъ я у церкві; стоить Семень цілу обідню на вколяшкахъ, а стари жонки, що у вутрені були, кажуть, що й утреню цілу вистоявъ.

Тижнівъ черезъ шість пішовъ я у церкву: стоить Семень на вколяшкахъ; вже й покуту, що панъ-отець наложивъ, отбувъ, такъ самъ на себе наложивъ, щобъ до року, що службу, на вколяшкахъ вистояти.

Хазайство чисто занехавъ, мо-бъ и звівся, колибъ не стара ёго мати; тая усімъ орудовала.

Продасть що-небудь мати, а Семень заєви гроши забере на церкву, або дзвінъ справить, або плащаницю, або корогву. Самъ разъ-у-разъ у церкві; жадної служби, у великий пість, не пропустивъ. Якъ годъ минувъ, панъ-отець и каже Семенові: »Добре, сину, ти покутовавъ; оженись теперъ, та господарюй. Одмоливъ ти свій не-вільний гріхъ!« »Ні, панъ-отче, — каже Семень: — колибъ я сто годъ ёго одмолювавъ, то тоді бъ хіба Богъ мене, душегубця, помилювавъ. Загубивъ я першу милу, загубивъ свою вірну дружину, не знайти мені такої, — не ожениюсь до-віку».

Господарює стара мати, а Семень усе у церкві; научивсь читати, на крылосі читавъ, співає було пизъ дякомъ; а тутъ ще громада ёго титаремъ наставляла, такъ вінъ мало-що й до-дому навертався: або у церкві, або у панъ-отця святи-книги читає. Горілки и не коштує, по бесідахъ не ходить, хіба инколи до старихъ людей зайде побалакати, а ті ёго поважають и слухають, якъ вінъ про мучениківъ та святихъ розказує. И за порадою до ёго ходили, чи тамъ дочку оддати, чи парубка одружити. Сказано: Божа душа — святий чоловікъ; щобъ вінъ кого

вилаявъ, або изъ кимъ посваривсь, сѣго й зъ-роду не було. Коли стара Пітушиха челядку попобѣ, або челядника вичубує, то вінъ матці, звисно, нічого не сміє сказати, а нишкомъ піде та перепросить, щобъ не сердились. та ще й подарує що-небудь.

Такъ отъ-який той Семень бувъ.

Титарствує Семень, та Бога молить, щобъ ёго помилювавъ; стара Пітушиха господарює, а тимъ-часомъ Левко росте та росте.

Така чорноброва, гарна дитина була, сей Левко; тільки який-сь неначе чудний: грає було изъ хлопцями, а прийде до дому, сяде, та й думає. Се, мабуть, черезъ бабу: тая, що-вечірѣ, було, ёму казки каже, про мертцівъ, про відёмъ, або яку давнину, якъ гетьмани воювались, якъ татарва находила, села руйновала, могили насипала: надана на усі заботони баба була; а Левко усе вислухає, та хлопцямъ на гулянкахъ и переказує. Ось, каже, яки ваши діди були.

Де вже хлопці гуляютьця, вінъ завжди за старшого: безъ того и гуляти изъ їми не стане. Піде геть, а вони заразъ завернуть, бо безъ ёго їмъ нудно: вінъ усімъ приводъ дає.

Чудний таки Левко бувъ; одно слово: чудний. Разъ, якось мій хлопець погубивъ воли. Пішовъ я самъ шукати, а вже сонце низенько, саме вечоріє, тепло, та гарно. Иду, ажъ бачу: на кручі, по-надъ річкою хтось сидить—на річку дивитця. А въ насъ одинъ берегъ річки високий, ще й лісокъ порісъ, а другий луговий, а за лугомъ степъ, и краю не видно ёму. Підхожу, ажъ то Левко. (а вінъ тоді вже підпаробочимъ бувъ) »Левко,—питаю,—чого се ти тутъ?» Вінъ и не учувъ, якъ я й підходивъ, якъ и озвався. Я и у-друге питаю: »Чого се ти тутъ сидишь?» Вінъ якъ подивитця на мене, я ажъ злякався,—такъ грізно, неначе розбійникъ. »Тебе,—каже—дядьку, не займають, такъ тобі яке до мене діло? не на твоій ниві сижу; а хочабъ и на твоій, то зъ сѣго шкоди нема».

Колибъ не такий случай, що волівъ шукавъ, то я бъ не втерпівъ, попобивъ би Левка, бо не слідъ ёму такъ старому чоловікові відказувати, та думка така, мо'бачивъ волівъ, — а якъ попобью, то й не скаже.

— »Чи не бачивъ моїхъ волівъ« — питаю.

— »Онде,— каже Левко,—въ очереті.« Показавъ мені пучкою, а самъ знявся, та й пішовъ; тихесенько йде, та все на річку позирає; а річка наша зъ берегівъ очеретами, та осокою позаростала, а по-середині

вода чиста, синя, тихо-тихо ллетця. Про сёго Левка, сосіди кажуть було, що сяде опівночи у саду, та соловья до самусенького світу слухає; або якъ поїде на ночліги, то замість того, щобъ коней пасти, цілу ніч по степу, та по лісу, виїздить. Дивуютьця люде на таку чудасію. »Се,— кажуть,— зъ роскоши, самому робити не хочетця: челядники та люде перероблять,—черезъ те и по-надъ кручами тягаецця, и на коняхъ ганяє, и соловья слухає,—балуецця;« такъ и то не річъ, бо гріхъ ёго и ледачимъ назвати. Якъ піднявся на ноги, такъ бабі велику помічъ дававъ, челядникамъ приводъ дасть, усе розсекаже, и самъ поможе у всякому ділі. Та що й за гарний парубокъ бувъ! високий, чорнавий, а на лиці білий, наче дівчина. Сказано: усімъ Бігъ ёго наділивъ, и багатий вінъ и вродливий, и розумний; а сильнішого надъ ёго чоловіка на всёму селі не було, — дарма, що ще літъ не дійшовъ.

Одно въ ёму не гарно було: що никого вінъ не послухає, що усякимъ чоловікомъ гордує, що було хоче, щобъ усе по ёго було. И батька и бабу не гараздъ поважавъ.

У нашому селі є хазяинівъ изъ пять—чумаківъ. Розбалакався якось лъзъ їми Левко про чумацьке життє, про дорогу, та степа, та солоні озера, про Кримъ та про Чорне море. А вже ниhto такъ не набреше, якъ чумаць: цілу зиму, наче тхіръ у ямі, зъ полу не злазючи, люльку смалять, — такъ надумаетця.

Послухався Левко чумацькихъ брехень, та й прийшовъ до баби.

— Дайте мені, бабусю, грошей, куплю волівъ, чумаковати буду.

— Що се ти, унуку, задумавъ,— каже ёму Пітушиха: — яки въ мене гроши? хіба ти не знаєшъ, що батько усі гроши на церкву отдає.

— Шкода-жъ,— каже Левко, — якъ нема грошей: жити мені тутъ надокучило, пійду у москалі.

Тоді саме наборъ бувъ; Турокъ, чи що, збунтовався.

— Пійду,— каже Левко бабі,— объявлюсь голові, що самохіть иду у службу.

Зякалась баба, побігла до панъ-отця, по Семена: отъ таке и таке, каже, лихо; думала, що Семенъ почне сина одговоряти. А той и каже: Щожъ? якъ хоче йти у москалі, нехай иде кровъ за віру Християнську проливати; відъ сёго одмовляти гріхъ.

Бачить баба, що біда, а удачу Левкову знає, що якъ сказавъ, такъ

воно й буде,—достала глечикъ изъ карбованцями, що ще її чоловікъ закопавъ, та й отдала Левкові.

Почавъ нашъ Левко чумаковати. Зразу усі звичай чумацькі перенявъ, походивъ літо, грошей придбавъ силу, такъ, за сі гроши, ще волівъ купивъ. На весні рушають наши чумаки у Кримъ, а старий отаманъ у дорогу не пішовъ: треба нового поставити. Думали-гадали, та й наставили Левка. Той зразу и одмагався, а далі й каже: »Коли жъ вамъ треба, щобъ я бувъ отаманомъ, коли наставляєте, такъ и слухайте жъ мене. Худоба у дорозі уся моя: я порядкую, а ви (се до хозяйнівъ такъ каже) поки не прийшли до дому — мої челядники; вернемось — тоді забирайте ваши мажи, ваши воли и робіть изъ їми, що знаєте«. Чумаки зразу думали, що вінъ шуткує, а туди-далі, якъ загуляли у дорозі, а худоба ненагодована стоїть, та якъ почавъ Левко хозяйнівъ, за сиви чуби, изъ корчми виводити, то бачуть, що не на вітеръ казавъ Левко. Лають Левка цілу дорогу, а битись не сіпаютьця, бо не подужають, и горілку вже не такъ пьють, бо сорому боятьця, щобъ парубокъ та за чубъ не узявъ. Прийшли зъ дороги, мажи ціли, воли дужи, не покалічені; лають Левка, якъ зберутьця, а на самоті коженъ бачить, що, за ёго головою, усімъ чумакамъ добре. Цілу зиму у шинку лаяли да похвалялись на Левка, а на весні таки жъ ёго отаманомъ наставили. Чотири года ходивъ Левко у дорогу; на п'ятий умерла стара Пітушиха, такъ вінъ зостався, щобъ доглядати хозяйства; та й безъ того, незнаю, чи пішовъ би вінъ у дорогу, бо вже склалося ёму лихо.

Я, дарма що старий, а цікавий, такъ мені весело послухати, якъ челядь гуляє; а вона, наче знає, разъ-у-разъ біля мого двора на майдани сходитьця.

Що я за-молоду за охочий до сіхъ улицъ, та грищъ бувъ! було тільки й ждешъ свата, щобъ погуляти. Та не довелось мені й погуляти: молодимъ батько оженивъ. Ажъ кумедно, якъ теперъ згадаю: було, лежу изъ жінкою у коморі, да якъ почуємо, що челядь співає, да гарцює,—и плачемо у-двохъ, що намъ не можна йти до їхъ, а инколи повиходимо изъ комори, та підъ грушею и сядемо, та й слухаємо, а на серці такъ тмjanно, — примівъ би литівъ до челяді.

Разъ, сопілка якъ заграє підъ нашою коморою, коло самій кроваті, не втерпіли ми зъ жінкою, скочили, та й танцюємо, ажъ мість ходоромъ

ходить. Батько й вчувъ у хаті, вскочивъ у комору ізъ чеплією, та й ну насъ окладати. »Я,—каже,—думавъ пожежа, а се ви, скажені«.

И досі весело мені, якъ почувъ, що челядь гуляє, а се у мене дочка, що у м'ясниці заміжъ пішла, та хлопець, на улицю ходили, такъ не втерпишь: було, хочъ и соромно, и не слідъ мені старому, а росиитаешъ, що въ їхъ на йулиці, та на грищі робитця; яка дівка ізъ якимъ парубкомъ гуляє... така вже у мене придибаха погана.

Сей Левко, літомъ, черезъ чумаство, на улицю не ходивъ, а вже на грищі, такъ вінъ самий старший, та ще й отаманомъ молодецькимъ бувъ; у ёго й скринька була на схованні. Задивляютьця дівчата на Левка, а въ насъ и дівчата тоді гарні були; теперъ якось попереговорились, заміжъ повиходили, а молодши не піросли. Никого зъ гарнихъ дівчатъ не вподобавъ Левко; підпала ёму підъ мисли Галя Зазубельна. Вона хоча й сирота, а ґрунтівка и хата своя и поля день пять; та хибя бъ Левко на сі злидні позавидувавъ? и чімъ вона ёму уподобалась—самъ не знаю. Я й старий и поганий, а на таку, ей-же-Богу, не позавидувавъ-би: суха, низенька, білява, неначе вирачковата: очи зелені, чи голубі, таки здорови. Я більшъ чорнявихъ люблю: чи молода, чи стара, а все чорнява. хочабъ моя жінка, — куди вона годитця: шостий годъ у баби ходить, а ось, подивлюсь: очи чорні, брови чорні, то й згадаю свою молодість.

Білява, або руда—що? пристаріє—неначе та жаба стане; и кобила ворона краща відъ сивої.

Левко и самъ чорнявий, а вподобавъ таки Галю, та ще якъ уподобавъ! проводить її разъ-у-разъ, а якъ нема її на грищі, такъ и вінъ не всидить, все коло її двора похочає. Та не любить ёго Галя, усе, було, дівчатамъ каже, що боїтця Левка. Отъ,—каже,—колибъ мене Василь Левенець проводивъ, — я бъ сёго кохала.

Сей Василь бувъ такъ-собі паробіка; вінъ и майстеръ бувъ — критникъ; на вдачу плохий, ёго й гласу було нечутно, тільки на сопілку грає.

Постерігъ Левко, що не горнетця до ёго Галя: »се,—думає,—вона така на-вдачу; а того що въ її инший на думці—не догадуєтця черезъ те, що дуже гордий бувъ; думавъ, що кожна, аби вінъ схотівъ, мусить ёго полюбити.

Обробились люде,—починаютьця весілля. Заходить до мене старий Пітушенко, просить, щобъ ишовъ у свати. »Синъ,—каже,—хоче жену собі чи *піймати*, чи *пояти*«. Я й не разчовповъ гараздъ; Семенъ усе якось по-церковнѣму казавъ.

Одягся я й пішовъ. Товаришемъ мені бувъ Підтока Иванъ.

Законъ вже звісний; по-переду у шинкѣ, изъ парубкомъ, випити для смілости. Купивъ Левко горілки; я й питаю ёго: «Кого-жъ будемо сватати». Вінъ и каже:—Галю.—А я вже відъ дочки чувъ, що у Галі на думці. Не буде, думаю, ладу; треба хоча випити добре, щобъ не такъ соромно було. Підійшли підъ хату Степана Зазубельного (се її дядько) постукали у вікно, заразъ и отчинила намъ ёго молодиця... тамъ така баба швидка, пронозувата! якъ подивилась, що ми у сватахъ, (Левка ми приховали) подивилась, кажу, що перши хозяйни у сватахъ, заразъ и засвітила.

Увійшли ми у хату; старий заразъ знявся и дочка ёго зъ полу зскочила: дівка вже давня була, погана, ряба, та руда, завсїгда розпатлана, наче чортъ зъ-підъ купи. А теперъ прибралась, и хустку заграничну повязала. Мені смішно: не до тебе, думаю, довби (а її довбою звано) прийшли. Почали ми теревені верзти; якъ усе переказали, хлібъ на стілъ положили, Степанъ и питає насъ про молодого. Якъ сказавъ мій товаришъ, що Левка сватаємо, такъ стара ажъ підскочила, а старий и очи вирачивъ. Заразъ укликали Левка; були бъ зовсімъ ёму свою довбу отдали, та я вже догадавсь, та й питаю про Галю. Старий заразъ и губи накопививъ, бо ёго дочка багато старійша відъ Галі була, та ни який бієть не бравъ. «Хиба мені,—каже,—за ёю бігати: де вона тягаєтця»? А тутъ и Галя у хату увійшла. Питаю я Степана, чи отдасть небогу за Левка. Вінъ и одказавъ: — Се якъ вона схоче; а самъ на полу й лігъ. Я тоді до Галі: — Ну, небого,—кажу,— кажи зразу, чи пійдешъ, чи ні?

Вона одмагатись: и того нема, и другого нема.

— Се все пусте, — кажу я: — тобі уся матчина худоба досталась. Не води бо насъ, не вари зъ насъ води.

— Ні,—каже, — не пійду: ще мені рано, — гулятиму до весни.

Кивнувъ я Левку, щобъ її у сїни вивівъ. Пошли вони собі. Сїли ми зъ Підтокою на лаві, а Степанъ люльку палить; стара ажъ на пічъ залізла, и довби не видно, тожъ на печі. Сидимо мовчки, а світло горить; таки довгенько балакавъ Левко зъ Галею, мабуть усякъ благавъ, та ничого не вравивъ. Идуть у хату. — Щожъ, — питає Иванъ: — магаричъ, чи що.

— Ні,— каже Галя: — разъ казала не пійду за ёго, такъ ни хто мене не присилує.

Бачу — треба йти геть. Узяли хлібъ и Левко за нами.

— Не хоче?—питає Иванъ.

Левко тільки кивнув головою.

— Знаєш що, Левко, — каже Іванъ: — вернемось у хату, да висватаємъ Стеху (се такъ добу звали). Захотілось таки Івану магарича.

Ничого не одказавъ Левко, тільки плюнувъ, трохи не въ нісъ Івану.

Ми пішли до-дому, а Левко у дворі зоставсь. (Про се вже я описля взнавъ). Мо'вже серце ёго чуло. Потушили у хаті світло, а вінъ у кошарі стоїть, притаївшись, сочить, чи не вийде Галя. Трохи згода вийшла Галя, стала на порозі, та злегка й свѣтитъ. Чує Левко, що у саду Галиному тожъ хтось свиснувъ, коло її хати, що пустою у саду стояла. Галя у садокъ. Левко поїдъ тинню слідомъ и ставъ підъ грушею. Чує — ажъ Галя засміялась та й поцілівала когось. Се Василь. Цілюютьця, та ще про Левка балакають. Що вони кажуть проміжъ собою, не чутно ёму; стоїть вінъ, не живий, не мертвий. Чує, ще поцілювались — набалакались, се вже часъ розходитись. Левко на улицю, та й ставъ. Ажъ иде Василь проти ёго, та якъ ухвативъ за груди, та потрясь ёго, той бувъ умеръ зъ-ляку.

— Такъ се ти, — каже, — поганий хурбеть, наймить! будешъ мені перебивати, будешъ зъ мене сміятись!.. Га, кажи? розщавлю, якъ муху.

Той зъ-ляку тільки труситця; божитця, що не сміявся, та проситця. — Не бий мене, братіку, — каже: — я, ей же Богу, тобі не ворогъ, не нівичъ бо мене: я й такъ слабосильний чоловікъ, нездужатиму, на подушне не зароблю.

Плаче бідний Василь, а Левко тільки ёго трусить, а далі піднявъ ёго оборучъ, та якъ вдарить обѣ мерзлу землю, у того ажъ кровъ зъ рта побігла. Вбивъ би Василя, колибъ не вчула Галя; вибігла вона на улицю, та й почала пробі кричати; Левко покинувъ Василя и пішовъ до дому.

Такъ, черезъ тиждень, чуємо: засватавъ Левко; у чумака Пилиненка висватавъ дочку и зъ Василемъ погодився, перепросивъ ёго, а той самъ радъ ёму кланятись.

— Ходи, — каже ёму Левко, — до Галі: хіба я тобі бороню? се я тоді п'яний бувъ, такъ завівся; а теперъ я засватавъ, такъ мені яке діло.

Кличе Василя до себе крити, подруживъ изъ імъ, а той, сказано, парубокъ плохий, усе ёму розказує, якъ и зазнавъ изъ Галею, що вона ёму каже, та й похваливъ, що Галя ёго у свою хату водить и що вінъ тамечки що-свято почує. Василь розказує, а Левко наче й не чує сёго, наче й справді не ёго діло.

У суботу у-вечері, зібралось насъ чоловіка зъ десять въ шинку, сидимо та балакаємо, ажъ чуємо — дзвонять, — а вже нерано, мо'й о-цівно-

чи було; повискакували ми, бачимо: пожежа; а люде такъ и біжать. Що таке горить? Кажуть: Зазубельни. Ми мерщій туди, ажъ горить Галина хата, криша такъ и палає. Бігає Степанъ Зазубельний, да тільки голоситъ. «Ой,—каже,—пропавъ я на-віки». Чуємо ми, ажъ и у хаті, що горить, хтось озиваєтця, а підійти за огнемъ не можна. Неначе Галинъ та Василівъ гласъ. До дверей,—двери замкнети. Питаємо—де ключъ; Степанъ каже: Галя забрала. А Степанъ ще й вікна залізомъ позако-вувавъ, бо у тій хаті усячина лежала.

Набігли люде, отбили сінні двері, ажъ якъ затрещать крокви! усі поодскакували: упала криша, такъ и засипало сіни; въ хаті, ще кричать Василь та Галя, а тутъ и вмовкли: столя обурилась. Тоді тільки постерегли, що хатні двері товстимъ колкомъ березовимъ підперти.

Тутъ и панъ приїхавъ, якъ дознавъ що у хаті люде горять, заразъ усіхъ насъ облаявъ, що не ратуємо; самъ було кинувъ, ажъ пече, вінъ и назадъ. «Двадцять карбованцівъ — каже — дамъ, хто у хату вскочить». Усі стоять; ажъ идуть саме весільни, а попереду Гордій Летяга. Вінъ нашъ, козакъ; батько ёго и хазяїнъ бувъ, а вінъ, черезъ горілку, чисто усе рішивъ; п'яний, прецьяний, зъ весілля йде. Якъ почувъ, що двадцять карбованцівъ панъ дає, и не зупинивъ; солома горить, а вінъ у її, ажъ вище колінъ, встрібнувъ, ухопивъ дрючокъ, та й кинувъ намъ. Узяли ми дрючокъ, а вінъ, мо'такъ Богъ давъ, щобъ душегубця пізнати, не то що не обгорівъ — и не присмалився. Парубки міжъ собою заразъ и почали казати: Левківъ дрючокъ, вінъ изъ імъ сёго вечора ходивъ.

Гордій ускочивъ у хату, а Галя саме коло дверей лежить. Вінъ и витягъ її на двіръ, а самъ упавъ, кричить: води, води! бо на ёму штани сгоріли и ноги пузиремъ знялись. Галя-жъ мовчить, наче мертва, а лиця її й пізнати не можна! увесь порепався и очей не видно. Утягли обохъ у хату...

А за Василемъ ниhto й не посмівъ кинутись. Похожає панъ на пожезі, та порядкує, щобъ воду носили, та й почувъ, що парубки міжъ собою про дрючокъ балакають. Питає, де той Левко, бо вінъ Левка мо'й зроду не бачивъ.

Левка на пожезі не було,—не посмівъ прийти. Кажуть, мо'дома.

Панъ и каже отаманові ⁽¹⁾: «Біжи, знайди Левка и приведи сюди»

(1) Отаманомъ зовуть соцького.

Отаманъ и такъ не живий, не мертвий, ходить; бо знає, що вже безъ суда не обійдетця—слідствие наїде; та що клопіть наберетця, а часомъ и у зуби попаде. Радъ, що хоча панъ приїхавъ, хочъ, думає, не такъ одвічатиму.

Узявъ отаманъ чоловіка трохъ, побігли по Левка. Панъ увійшовъ у хату. Галя лежить, та важко дише, а Гордій кричить на усю хату; вже й витверезивсь. Подививсь панъ на ёго ноги, ажъ злякався: чисто шкури нема, а у Галі тільки видъ пошкієся та голова, бо вона у хутрянці була, такъ поломья не встило дошкулити. Тимъ часомъ и пожежу загасили, тільки одна хата й згоріла, бо вітру не було. Витягли и Василеве тіло; плаче надъ нимъ мати, убиваетця, голосить, — черезъ ёго и хазайство держалось. Ведуть Левка: а вінъ дома бувъ, (спавъ, чи мо'такъ лежавъ, — тільки притаївся). Якъ почувъ, що голосить Левенчиха надъ синомъ, побілівъ, кажуть, увесь, та скрививсь неначе всмихнувся. Увёли ёго у хату. Каганецъ горить. Лежить на полу Галя, Гордій далі, а панъ середъ хати изъ тимъ березовимъ дрючкомъ.

— Ти,—питає панъ, — Левко Пітушенко?

— Я, — наче не своїмъ голосомъ, одказавъ Левко.

Панъ лівою рукою показує ёму Галю, а правою дрючокъ.

— Дивись, — каже, та у вічі Левку дивитця. А той стоїть — то біліє, то червоніє; панъ очей не зводить, и люде усі на Левка дивлятця.

Левко понурився, дивитця у землю, — а далі піднявъ голову: — Чого дивитесь на мене, — озвався: — душегубця не бачили? Я хату підпаливъ, я її дрючкомъ підперъ, я своїмъ ключемъ сіни зачинивъ! Чого дивитесь? Вияжить! куйте, та мерщій, бо мені душно тутъ.

Ми стоїмо усі, ажъ и панъ неначе засмутився.

— На що-жъ, — питає, — запаливъ ти хату?

— Ваше якъ діло! — ревнує Левко: — вияжить, кажу вамъ, швидче. Вияжить-же.

Нарядивъ отаманъ три підводи, положили на одну Галю, на другу Гордія, на треттю посадили Левка изъ сторожею; повезли у городъ. Цілу дорогу, кажуть підводчики, Галя стогнала; а Левко мовчавъ, та очей не зводивъ зъ воза, де вона лежала.

Печенихъ положили у больниці, а Левка здали увъ острогъ. На другий день занедужавъ вінъ, гарячка напала; усе Галю згадувавъ, та

того підводчика, що візъ її у городъ, та просивъ, щобъ швидче їхавъ: — мене, — каже, — огнемъ пече, якъ вона стогне; вези, — каже — її швидче, бо не сила моя на її дивитись.

Старого Пітушенка, на той часъ, якъ була пожежа, у селі не було; возивъ попенять у губерню, — у школу, чи що. Якъ приїхавъ, та почувъ про своє лихо, тільки упавъ передъ образомъ, та застогнавъ; давъ йому панъ-отець води напиться, вінъ и очунавъ; перехрестився, прочитавъ молитву, та й каже: хвала Богу милосердному: се вінъ карає, за мої та за батькови гріхи.

Повізь Семена панъ-отець у городъ, до сина; той не пізнавъ батька, бо вже безъ памяти бувъ. Перехрестивъ його Семень, та й поїхавъ до дому.

Тижнівъ черезъ два, чуємо — вмеръ Левко; передъ смертю кажуть, наче очунавъ, попрохавъ хвершала (бо и вінъ у больниці лежавъ), щобъ покликали Гаю. А Галя одужала, тільки сліпою зосталась.

Увели Гаю; побачивъ її Левко, и тяжко, тяжко заплакавъ: — Умираю, Гаю, — каже: — прости мене, що я тебе обізвічивъ; хоча мені у пеклі легше буде, — а самъ важко, важко дише, бо вже кінець його приходивъ.

— Нехай, тебе Богъ простить, — каже Галя, — якъ я тебе прощаю.

Піднявся Левко на ліжку, простягнувъ руки, мо'за її хотівъ ухопитись, та упавъ и вмеръ.

А тутъ смотритель набігъ. Хвершала у зуби, сторожа тожъ: — нащо, каже, ви дівку у рештанську привели: черезъ васъ, каже, рештанть вмеръ, ви його потревожили.

Вігоївсь и Гордій; зовсімъ вігоївсь. Давъ йому панъ двадцять карбаванцівъ, окружний десять; зъ губернії хтось п'ятдесятъ приславъ, ще й медаль йому повісили; та ще за крадежку треба було йому хлосту дати, такъ и те подарували.

Зразу бувъ оханувсь, купивъ волівъ, а далі якъ запивъ: — мені, — каже, — горілка на увесь світъ славу дала; мене усі знають: якъ мені її не пити? Тижнівъ три зъ шинку не вилазивъ; та пішовъ якось на споръ — п'ятнадцять осьмухъ випити; випивъ та й умеръ; ще за його й тяганина була.

А Семень Пітушенко продавъ усю свою худобу, тисячъ дватцять, або

тридцять ⁽¹⁾ грошей зібравъ, за сі гроши збудовавъ сю церкву, а собі тільки де-яку поганійшу одежину zostавивъ, щобъ до смерти було у-чому ходити. Разъ-у-разъ вінъ біля сієї церкви, ми й сторожа не наймаемо, бо вінъ її и у ночі стереже.

Окрім хліба нічого не їсть, та й то, якъ панъ-отець, або добри люди дадуть; а якъ забудуть про ёго, то й голодний сидить. Усе у церкві та у церкві, усе молитця; може надієтця одмолити батькови та синові гріхи.

Митро Олельковичъ.

С. Минино, Козелецького повіту.

2-го Січня, 1862 року.

⁽¹⁾ Четвертаківъ.

НАТАЛЬ-ОЗЕРО.

1.

...Була у мене старша сестрина, квіточка рожева на порі! Що то за щира, тепла душа була. Якъ згадаю про неї, ажъ на серці веселенько стане...

Були ми у батька, відъ покійниці-неньки, двойко, якъ голубь-ятокъ пара, — я й сеструня Наталя; та ще, відъ першої татусевої жінки, братъ намъ бувъ, Хвєдіромъ звався, що писарювавъ десь у горіді; зъ нами жъ жила й бабуса Івга, неньчина мати.

Я ще невеличкимъ хлопцемъ бувъ якъ померла наша ненька, и якъ згадати про неї, то тільки й пам'ятки по ній зосталось, що, було, інколи, візьме мене до себе на руки, посаде на коліни, та голубе, голубе, — а далі підніме мою голову, та такъ пилененько подивитця міні въ очі, — ажъ у саміі слези навєрнутця: дивитця, дивитця, та ще більшъ почне мене жалувати, пестити... а тутъ де візьметця Наталія, — прилітіла, почипілася їй на шию, обівєтця рукамі, пригортаєтця, и, якъ та ясочка, зазирає їй въ очі... и цілує и просе, и моле — не тужити...

Батько нашъ на відъ бувъ високий, ажъ похилився; чорнявий зъ просіддю; брови стояли якось сторчъ, такъ-що й розгледити очі єго було трібно, — тільки було блищать блискавкою; и все сваритця, гомонить; одна Наталія єго розважала; вінъ, здавалося, тільки її и любивъ, єю й кохався; а то більшъ мовчки до всіхъ. Що за туга була у батька, — ніхто не знавъ, а роспитувати самого не посміли.

Ще зъ давнєї порі татусь працювавъ у чумацтві: сіль, рибу возивъ; а то такі й пасіку державъ чималу; овечокъ було може зъ сотню, та й землі таки днівъ зъ сорокъ, або й більшъ... Жа-

лі жъ ми у сімъ же селі, й на сімъ же грунті, тільки дворища було більше; — отъ-то, гень, й пенькі ще зостались відъ тїхъ вербъ, що колись росли кругомъ батьківського міста, пригорнувши весь двіръ зъ садкомъ, до самісенького оттого озера, що станове річка... а садокъ той увесь бувъ зарісъ вишиннємъ, сливнякомъ и рясніми грушами и яблуннемъ.

Хата наша стояла прічілкомъ на шляхъ, що йде зъ нашого села на Голодράбівку, паньске село; ми жъ були, якъ спокінъвіку й теперъ — въ козацтві.

Двіръ у насъ бувъ широкій та веселий, а біля самої комори стояла престарѣзна гилляста груша; підъ нею, въ-літку, йнколи було вечѣраємъ и обідаємо; кругомъ же хати, підъ вікнами, буйно порісъ бузокъ, а міжъ нимъ аґрусъ й порічки, міні на втіху; тутъ же були й грядочки зъ любісткомъ, нагідками, чорнобрівцями, трав'яницями и зірками — на втіху Наталі... Се все понасаживавъ, понасієвавъ дідусь Омелько, що живъ у насъ въ-приймахъ. Вінъ бувъ зъ Голодράбівськихъ паньщанъ, и першъ доглядавъ паньськихъ садківъ, а зостарівся, то й пустили єго на свій хлїбъ; бувъ вінъ безрѣда, то й пристає до насъ доглядати двору, па́сіки й хазяйства, — якъ було панотець, зъ Михайломъ, та Панькомъ, — нашими жъ прийматями, — поберутця чі то на Дінъ, або Марноцѣль, за рибою, а чі въ Кримъ за сіллю.

Весело, кажѹ, було у насъ въ дворі, що весь порісъ дрібненькимъ споришомъ: комора, повітки, лѣхъ, кошари, — все я́косъ пріяно поглядало; дідъ Омелько такий вже чупурунъ бувъ, що й соломінка даремно не валялась; оцѣ, побаче, якъ що не такъ, вже й за мітлѹ, турбуетця, прибирає... За коморою була клуна, а коло неї тікъ, й становились стіжки й скирдї; а далі слався й горѣдъ, весь въ макѹ, соняшникахъ и гарбузахъ, що повились по-всімъ тинамъ, та цвітѹть, та повивертавшись грїютця на сонці, мовъ після доброго обіда.

Зъ рундука, въ старчѣвій лїсці, була невеличка калітка въ садокъ... а садочокъ той, по весні, якъ зацвітѣ, — мовъ молокомъ візьметця: бжѣли, метелки, оси, бабкі, чмілі, такъ и ріють, гудѹть. дзижчають, снують відъ квіта до квіта... а, по вечерній зорі, або ранкомъ, якъ заллютьця у бѣрезі, по густімъ лозамъ, соловейки, — то такъ, здаетця, й окаменївъ би тамъ на віки-вішві... ажъ духъ займаетця...

Було підешъ, узенькою стѣжечкою, ажъ до самісенького берега, забирѣсся підъ високій кущъ пійма, або мѣяти, що поросла берегомъ, лежешъ, занішкнешъ, дивисся и слухаешъ... Нічъ зоряна, а ні хмаріни; гень и місяць, такий червоній, впливає и тихимъ світомъ лле на озеро, що геть-геть простяглося до острова, котрий зарісъ дубнякомъ, вільхами, вербами, високими осоками, й густими кущами ліщини, глоду й калини... а по другимъ краямъ, на плавахъ, стоїть и майче въ воді високій, густій, широколістий очеретъ, повітий березкою и тимъ синьчеровенькимъ горішкомъ, що цвіте ажъ до самісенького снігу... йнде, поверхъ води, колишутця лапасті латахи зъ жовтими квітами и тиковками, гостролістий різаць, и ті білосенькі, та повні, якъ півонь, маківкі, що, мовлявъ, де тільки русальна зъ молодикомъ поголублятьця, тамъ вони врожаютьця й цвітуть... край берега жъ—півники, гнучкі лози, жовтіє пісочокъ, и стоїть височенна гилляста верба, стоїть и купає свої віти въ воді; а до неї привязаний, стіха хитається човникъ дідуся Омелька... верші й ятірі вже по захистамъ... карасі, язі, щуки, окуні, — виліскують по воді... де-де залопотіть по латахъ водянá кúрочка, озветця ліска, кахне крижня, або прогуде бугай... а тутъ садочокъ пахúче віе, розлягається пісня соловейка, — ажъ лунь по озеру йде!..

Люба була краса божого світа, любі були и нічъ зоряна, и озеро синьсеньке, и пісні соловейка, й садочокъ пахúчий, — всього жъ мілішъ міні на світі була моя Наталю, моя рідненькая сестриця-жалібниця!

И щó-то за веселе, моторне дівчя було! На-зрість височенна, гнучка, становокъ якъ та раїна, бровенята чорні, очі синьсенькі, якъ той прілісокъ по весні; — погляне, мовъ приголубе, заспіва, на-що й соловейка!.. Оце було якъ уберетця до церкви, надіне на голову галенку, закривається конвалією й барвінкомъ, вилете въ рýсу густу та довгу ко́су стрічки, одягнетця въ кёрсетъ, мережчаті рукава поверхъ, ніжкі въ стрільчатихъ панчішкахъ й червонихъ черевічкахъ, — де мовъ тая либедь пливе; всі було зазираютьця; а вона така прівітна до всіхъ, — усміхнеться — у всякого чоло прояснитця... А мене жъ-то було пестить, й сказати не можна!.. Вона, моя голубка, дідъ Омелько, й Михай-

ло, було й одъ себе не одпускають... Оце сядемо обідати, або вечеряти підъ грушою, — то вже Наталія такъ й наровить, щобъ підсунути міні чого ласенького:—«їжъ, Івасю, на здоровья!» промовить, усміхнеться, та й поцілує:—«їжъ, братуню, покіль сестра передъ очима»,—скаже, й почервоніє... Михайло те жъ мене вітавъ,—росказувавъ за чумацтво, що-то вінъ бачивъ на Дону, въ Марнополі, за Перекопомъ... а дідусь Омелько було зазиває мене въ пасіку щобъ медку дати, та оповідати якъ живуть пані,—що-то за Москва, куди вінъ разъ водивъ хури панамъ; або згадає й старовину... про чубатихъ Запорозцівъ, въ червонихъ жупанахъ, січовихъ орлять,—про їхъ характерниківъ,—ворожбитівъ, а то зтиха й заспіває про Чалого, Петруню, Палія Семіна... Живъ я, якъ кітъ въ теплому запічку; и сито, и весело й казокъ доволі!.. Що жъ найлюбішъ було міні, то по озеру, зъ Наталею, въ човнику поплавати... Що-то й Наталія любила тее озеро! Ще змалчку, — оце було бабуса Івга піде у берегъ, то й вона за нею біжить, старі зъ наймичкою полотно кладе, а вона знай, якъ рибонька хлюпочитьця на бережку, співа, збирає черепашки, грає въ кремляшки, а не то—сплете віночокъ зъ барвінку, надіне на голівоньку—и рада, й весела! Або набере крихотъ та й біжить до берега годувати вівсянку, й каже: «то воно тільки днемъ рибина, а въ ночі—русальні дітки, що при місяці колишутьця на латахъ та на онъ-тихъ білесенькихъ маківкахъ.»

Віросла Наталія зъ дівку, а та жъ була дитина. Було, въ літку, раненько збуде мене; пди,—каже—Івасю, купатись,—Богъ здоровья дає! — а сама вже й викупалась, очіці якъ зірочки сяють, сама біленька, свіженька, щоченята червоніють, ще й мокрі коси не заплетені,—а вона мене розбуркує, та цілує, та примовляє. Очі злипаються відъ сна, позіхаєшъ, потягаєшся;—а далі схописся й біжишъ веселенько мерщій до берега. Не встигъ вийти зъ води, якъ тутъ й Наталія, й біленька сорочечка для мене, зъ мережанимъ коміромъ и червоною стěžкою; убрався, а Наталія вже й на човнику: — сїдай, Івасю, попливемо!..

Усілись любенько. Сонечко вже встало и красить сизенькі хмарини, що гень по небу простяглися й облилися жовтогарячимъ світомъ... Отъ и берегъ біжить; садокъ криється за очеретомъ; утіта такъ и шнірять по-надъ головами; а тутъ щука вискочила, ляснула хвостомъ по воді, та вплять на дно пірнула... все

рушило жити: те гуде, те гелюоче, те свйще, те турчйть те шебече.—а тамъ; на селі, вйль заревйвъ, кйнь заржйвъ, пйвнй спйвйють:—а мй пливймй нйшкомъ, та тйльки осмйхйаемося... Доплйли до острова, та въ лйсь; а тамъ ожйни, полунйць,—куди не глянь, нарвймй зъ мйску, абй стйло на варёнички, та й до дому... а тамъ вже бйтько турбйётця коло вёзйвъ; Михайло гоне волйвъ зъ водопою; Омёлько-дйдусъ тйгне до пасйки, та стйка рйжкомъ по чоботу, — збйраётця нюхвйти... бабуса Йвга, зъ кудёлею пйдъ рукою, спотикаючись несё глекъ зъ молокомъ; а Панькй, покйль наймйчка готйе снйдати, вже дудйть на сопйльцй, та мйні пйдмйргйе до тйнцйвъ,—тутъ и покйтъ зъ вовчкомъ несйтьця до мёне, спйнваютьця, лёдве не звйлять;—а я прйтьмомъ до грушй, пуць на землю, та колесомъ кругомъ грушй й обернуся... всй смйютьця, а мйні такъ веселёнько-вёсело... Вставили снйдання, бйтько промовйвъ »Отче нашъ«, всй перехристйлись та й посйдали кружкомъ;—отъ тутъ-то й рйда, щй на той день робйти? а позйды мёне, звйчайнёнько, вёотсторонь, покйтъ зъ вовчкомъ простягйлся, облызуютьця, та вйляють хвостами: вже знають, що й ймъ пожива буде!..

II.

Якъ помёрла наша матуся, то бйтько-тй бувъ неговорькйй, а тй вже й гйлосоь ёго рйдко чувйли; знай, все ходйвъ у дорйгу:—зёмлю вйдававъ сусйдамъ зъ половини; у пасйцй сидйвъ дйдъ Омёлко; коло насъ жйлй бабуса Йвга, зъ кудёлею, що й зъ рйкъ у ней не вйпадала:—а вйвъ було лйто й зйму у дорйзй зъ Михайломъ та Панькомъ. Сй були брйття й жйлй у насъ въ прйймахъ; zostались ще дйтьми-сйротами, бйтько й прйнявъ йхъ; якъ пйдрослй, ховйвъ для нихъ плйту за роботу,—а стйли годйщими,—купйвъ ймъ волйвъ, та й прйнявъ въ товариство чумаковйти. Михайло бувъ старшйй брйть, вже парубокъ настойщйй; на вйдъ чорнйвйй, вйсйкйй, суховатйй, та дужйй:—бувйло паровйцю плечёмъ пйдвйжуе; поглядъ мавъ тйхий, а ходй зъ повагомъ. Панькй жъ, ще тйльки усй засйялись, тежъ бувъ парубййко здйтнйй,—весёлйй та жартлйвйй: знай, все коли не вйспйвуе, то триндйка, абй йдйчи пйдганцёвуе; такй вже булй ёго вдйха до пйсёнь, та до тйнцйвъ: йсти не дай, — тйльки заграй!

Хвёдора жъ, брйта нашого, першъ ми мйло й бйчили; якъ

нап'явъ брузументи на шійю, то такъ въ городі й застрівъ; тільки й чутки було, що знай прöse у батька грóшей, а той ёму висилá, абó й самъ, по дорóзі, завóзе въ городъ; мi жъ ёго мáло й знали; разъ тільки, якъ вінъ задумавъ бувъ одружитись зъ якою-сь непутящою вдовою-москóвкою, то батько, щобъ не набратьця соромá, поiхавъ у городъ, привiзъ ёго до-дóму, та й продérжавъ щось мiсяць абó два; отъ-тодi-то ми роспiзнали нашого брáтiка!.. Оцé булó день настане, сóнце вже височényкó пiдiбьетця, а вінъ спить; а просвётьця, якъ почнé одягáтись та чепурiтись, то, глédя на нёго, ажъ пýдно стáне... а далi якъ прiймитьця виридовáти: и тé не такъ, и то не по нёму... ну, якъ панська болячка!.. А вже комý, а мiнi дався въ знакi: и те при-нисi, й туди побiжi, и того украдь... дáлебi, и крáсти вчивъ, а я, дурнé хлопця, слухавъ безпутнёго... та ще гарáздъ якъ вінъ бувъ тверézий, а то якъ злигáвся зъ нáшимъ дякомъ, гугнявимъ Самiйломъ, та почавъ, нiшкомъ вiдъ батька, зъ нимъ гуляти, то й остáнне пуття пропáло... А щó-ще найгiршъ було мiнi: дивитьця, та слýхати, якъ вінъ почнé було глузувáти зъ моєi Натáли, або кепковáти зъ бабýсi Iвги, та дорiкáти дiду Омельку крeпaцтвомъ... Миршавe, клишонóгe, недорiкa, а й воно ще всякого пeсýe, на глумъ пiднимáe, сиволáпою мазéною вибрiхуe!.. Якъ би була воля, та сiла, то тáкъ-би, здаетьця, й задушiвъ злу личiну! Доставалось, зá-очi, й батькý... А Натáли-сérце, такъ же коло ёго впадáла, годiла ёму:—чого забажа,—вже й вродилосъ! батько, чáсомъ, на нёго загрiма, вже вона й тутъ: и прöse, й мóле... Отъ же й спровáдили Хведiркá въ городъ на писáрьство, коли не пройшло и тiжня, якъ ось чутка, що вінъ таки,—на перекiръ батьковi,—одружився зъ нiкчёмною москóвкою. Засмутився татýсь вiдъ сiй вiстi, ажъ посивiвъ увесь, якъ голубъ зробився бiлимъ; одрiкся вiдъ Хведiрка, казавъ, щобъ й нá очi вінъ не явлiвся; а все-таки, якъ слiзъ вiдъ насъ Хведiрко, то якосъ стало и въ дворi яснiшъ, и въ душi веселiше.

Оцé, якъ настане свiто, прiйдемо зъ церкви, пообiдаємо въ садку пiдъ кóлесомъ (тамъ такá гилляста яблуня була, кóлесомъ звáлася), а вéчеромъ, якъ зiйдутьця дiвчáта та парубкi, то пiснямъ, тáнцямъ, жартамъ, й кiнцá не було!.. згадáешъ,—жити-бъ не хотiвъ,—такъ було хóроше! Оцé Панько, якъ пiде на вiдумки, то чогó тільки вінъ не перебрешé! Нáщо бáтько бувъ смутний,

або дідусь Омелько хірий, — оджежъ й вони було осміхаються відъ Паньковихъ брехень!.. Оце було престає москалі зъ ведмідемъ й козою, або пана зъ жидомъ, або якъ слідъ ходити по-гусячі та по индичачі... то регіть й не втихає... Михайло-жъ більшъ въ-одсторонь; хочъ и вінъ було співає, та все пісні поважні чумацькі, або й війскові козацькі; татусь дуже любивъ слухати сі пісні; та й дідъ Омелько не разъ слёзи втиравъ, слухаючи якъ було Михайло затагне:

Устань, Харьку, устань, батьку, просять тебе люди!
Ой якъ підемъ до цариці, — по прежнему буде!...

А Наталія було слухає не наслухається, тільки очіці втирає. А тутъ, де візьметься Панько, та віступцемъ, на вприсідки, якъ вдаре:

Ой гоць-гоцака!
Любить дівка козака,
Все менé, все менé,
Не Сéмена — а менé!
Все менé, все менé,
Не всё минá, а минé!...

Сю пісню я й досі не забувъ, бо Панько навчивъ її мене на-згадъ про нёго сердéгу.

Хочъ я ще малимъ, нерозумнимъ хлопцёмъ бувъ, а все таки разъ лүчилося міні запримити, що Михайло залицявъ на Наталію, и вони собі кохались... Лүчилося же міні ось-якъ:

Разъ, ще по-весні, нагледівъ я на вербі, що стояла край огорода, гніздéчко шпачківъ; пильновáвъ їхъ довго; вже дідъ Омелько и клітку міні зробивъ хаткою, въ-заввишки зъ мене, думка була забрати молодёнькими, підлітками; — отъ вже й дівдавсь поріи, що треба вже їхъ брати, та, на той часъ, якось про се забувъ; отъ, разъ, після вечéрі, леж́у собі коло бабусі Івги, вже й мавъ засипати, а тутъ и прийшло на думку: а що, якъ шпачки вилитятъ? Чимъ більшъ думаю про се, тимъ жáлю більшъ; леж́у и сонъ мене не берé; — д́умаю-гадаю, а далі тихесенько й вилізъ зъ-підъ рядна; дивлюсь: повний місяць такъ и сяє, зорі ажъ горять... отъ, я меріщй н́шкомъ у садокъ, та въ огоро́дъ; ажъ ось, чую, хтось зти́ха, у б́ерезі, співа́є; прислу́хуюсь, — ажъ голосъ Михай́ла:

Світе місяць яснєсєнько,
Вийди, мїла, тихєсєнько,
Вийди, серце, не барись,—
Та до мене пригорнись!...

Сеї пісні опісля Наталя менє навчила; а тоді я стоявъ, та тільки слухавъ; ажъ ось-гледь, — и Наталя, якъ тутъ вродїлась; сіли вони на бережку, підъ вербою, обнялись та й розмовляють любєсєнько; а я тоді притьомъ до шпачківъ, — злізъ на вербу, духъ затаївъ, та мерщій сорочкою й заткнувъ дупло... а далі, потихеньку й запустивъ туди руку, — щупаю, — ажъ тільки одне пір'я, а шпачківъ — поминай якъ звали!... Дуже міні жаль стало, не стїмнївся якъ и зъ верби спустївся, та якъ заридіаю, та побіжю... не счївся якъ и біля Наталі опинївся... вона мене пригортає, та голубить, та випїтує, — ледве я очнувся. Михайло тежъ мене привітавъ, хвалївся що влове міні гратця земляного зайчика, та такі й шпачки відъ єго рукъ не втичуть: отъ я й втихомірився, злігъ на колїна Наталі, довго слухавъ, якъ вони розмовляли, а далі й заснувъ; не счївся якъ ранкомъ и проснувся опять підъ рядномъ, коло бабусі Івги. Того жъ дня, якъ плававъ зъ Наталею на човні, вона тільки сказала міні, щобъ я нікому не хвалївся, що бачивъ її зъ Михайломъ, и мавъ би Михайла за брата, бо скоро, в-осенї, буде у насъ весілля, и тоді вона дасть міні саму найкращу квітку зъ найкращихъ стїжокъ; — я зъ тимъ и зостався; Михайло жъ, до мене, й ще привітніший бувъ. Та недовго прийшлося жити взатишку, мабуть недобрий чоловікъ позавидувавъ, лихє око зъурочило наше щастє...

III.

Незабаромъ, після Спаса, зъ чумаками нашого жъ села, батько проводивъ Михайла въ Марнополь.

Якъ теперъ згадати, — була неділя, весь двіръ нашъ бувъ у церкві, а опісля пан-отець Герасимъ приходивъ до насъ и водосвятїє творивъ; кропивъ хури, що йшли въ дорогу, благословлявъ Михайла на працю, а далі, по обїді підъ колесомъ, рўшши й проводили ми Михайла ажъ за село, а я, зъ иншими хлопцями, пробігалась ажъ до могилкохъ... Побрався чумаченьки виспівуючи, тільки вози риплять; ідуть сірі та поліві тихою ходюю, тільки геть-геть кўрява по ширóкому шляху піднімається.

Пішовъ Михайло; смутно стало у насъ у дворі; а гіршъ усёго сумувала Наталія, ниніаще серце чуло недобленьку... Ждали ми зъ Наталею Покрові; думка була, якъ вернеться Михайло, то й весілля бути... такъ вонó склалось, та не такъ сталося.

Скоро після провівъ Михайла, щось ставъ недужати нашъ татусь: сохне, бухіка, а далі й залігъ; вже й бабу и лікарівъ звали, ні! не помагá! Далі татусь переставъ й лічитьця, та поеднавъ ледащого Самійла, щобъ той ходивъ до нёго письмó читати; отъ, благодареніє Бóгові, такъ, може черезъ тиждень, або два, батькові полéгшало, вже буцімъ й здоровий ставъ, тільки йнколи кашляне; думали: слава Богу, усе гараздъ! ажъ ні... Опійка Самійло влізъ въ душу тата, та й ставъ клонити ёго на свою стежку... Щó то плакала-ридала Наталія, щó то вимовляла батькові гіркими слёзами! ні! буцімъ не чує й не баче та останне здоровья губе, добру славу ганить! Першъ було, зъ Самійломъ пьють то у нёго, то у садку підъ колесомъ, а то вже почали вчашати й до шинку; а якъ прочули про се п'яниці, яріги и всяке ледащо, то такъ якъ вóронъ на трупъ кинулись до нашого двору... горе тяжке, лихо важке!

Ждали Покрові, якъ Бога, — чи не прийде Михайло, чи не зупинить вінъ тата, бо батько поважавъ и слухавъ Михайла: тимъ Хведірко, й ремстовавъ на Михайла, и безвинно мавъ ёго собі за лютого вóрога.

Разъ, въ обідню пору, чуємо, ідуть наші чумаки, співають... ми зъ Наталею притьмомъ за ворóта чи не йде Михайло? Пройшла одна вálка, а далі й дрúга, — нема!... Наталія поблідла, ажъ труситьця, а очі повнісенські слёзъ... стоїмо, ждемо, а питати якось страшно... ажъ ось тягне Максимъ Вовкогінъ и привертає до нашого двору; дивимось—ажъ за ёго паровіцями й нашихъ три пари йдуть, а Михайла — нема!... Де жъ Михайло? пита Наталя—Недужий, въ Марнополі зостався, — одказує Максимъ.... Якъ почувла се Наталія, то такъ и зомліла; а далі закрила очі руками, та мовчки, якъ несамовіта, й пійшла въ садóкъ; а я побігъ до Омелька діда, та за Панькомъ; батька не було дома. Причáлили хури до комóри, віп'ягли волівъ, та й почали гуртомъ сумовати за Михайломъ; Панько ажъ плакавъ, а далі побігъ роспитовати, що й якъ сталося; та небагато й вінъ довідався, — всі въ одинъ гóлосъ оповідали, що Михайло зостався хворий

въ Марнополі; а хуря наші принявъ Вовкогінъ, — отъ и всі вісти!... Батько якъ прочувъ про се, то першъ, днівъ зо три, ні горілки, ні хліба въ ротъ не бравъ, тяжко сумовавъ, та молився Богу; а далі якъ закурівъ, — то вже нащо Самійло лидащиця гіржава, — одъ-же й той відъ нѣго відступився.... Пье татусь, ажъ лихо сміється! а Наталя день и нічъ вбивається, якъ горлиця, вся змарніла, очіці потухли, — знай, все нїшкомъ плаче.

Такъ застала й зіма; гине добро; худобонька зъ двора такъ и пливє; тільки дідусь Омелько й турбувався ко́ло хазайства. Передъ Різдвомъ вмерла бабўся Івга, а після Різдва, Панька взяли въ москалі... батько жъ все мовчить та пье на безголовья, — пье, наче у нѣго пожежа въ грудяхъ; нема ёму ні дня, ні ночі, — ні будня, ні свята!... А тутъ ще на лихо, якъ довідався Хведірко що у насъ діється, кінувъ городъ, та, якъ разъ передъ Виликоднимъ святомъ, до насъ, зо всімъ згіддемъ и перебрався. Батько, зпершу, не хотівъ пускати ёго й до двору, а далі, махнувъ рукою та й потягъ — геть до шинку.

Наталя хилилась щиримъ серцемъ до брата Хведіра й жінки ёго Куліни, — такъ ні: не на тихъ напала, — й не дивляться; теперъ-то Хведірку була воля! Вбрались въ світлицю та й зажили. Хведірко осівся на хазайстві... Було вже намъ, сіротамъ, горя, а більшъ усе́го натерпілась, сердешна Наталя, відъ того гаспіда Куліни!... Дня не проходило, щобъ не було лайки та сварки; — одніми сліза́ми виливала́ свое горе бідна сеструня, та ждала, чи не повернеться зъ Марнополя Михайло, чи не заратє́ дўшу?...

Загосподарёвавъ Хведірко; на все село осла́вився: позва́ми зъ сусідами, а собачимъ життємъ до́ма; батька прибравъ у руки, ча́сомъ и грімавъ, а то, разъ, ледве й рукъ на нѣго не наложивъ, та вже Наталя заступилась та вговори́ла, — а той мовчить ажъ плаче, та мо́ле: хочъ ча́рочку щобъ дали!..

Правду люди ка́жуть, що одної́ біди не буває: — якъ лихо йде, то ще за собою низку веде́; якъ піде вже на безго́ловья, то тільки держись, якъ прорва у грёбли, — одно́ друго́го прў́дко поганя́е; такъ и зъ нами: тутъ, відъ Хведірка, нема́ житт́я, а то ще при́хавъ до ёго якийсь то родичъ ёго жінки, — відставний мўндирь....

Отъ-той доканавъ! — зо́всімъ зпо́ївъ батька, а самъ бувъ такий вже опі́яка, що й горілка ёго не пройма́ла. Чолові́чого віду

на нѣму не було, та й звирюки такі наврядъ чи найдетьця! Рижий, волосся ѣму іжакомъ, піка мовъ зъ підощви викроена, таранковатий, вуси щіткою, — нічого казати, гярний бувъ мундирь, бодай й не знати! а безсоромітно лайливий, то й сказати не можна! Всі ѣго жахались, одна Кулінка панькалась зъ нимъ, а Хведірко трохи й не боявся его.

Отъ-тутъ вже гірка перелилась черезъ край! напали Хведірко зъ жінкою на сердешну Наталю, щобъ пішла за того мундіра заміжъ; поїдомъ втілись; що дня гризуть їй голову, ще й батька до того підмовляють; а далі й порішили: хоче, не хоче, а нехай, буцімъ, батькову волю не переступа, а йде за мундіря, та порішивши назначили й весілля на після Пётра.

IV.

Минула зелена неділя, пройшла й Петрівка, — Наталю ходо якъ несамовіта; першъ було одрікалася відъ своєї напасті, відъ мундіря; а то вже не перече, мовчить, тільки слізьми своєю горі впливає: — глядя на се й Куліна мовъ прихильніша стала, та все Наталі свого родича вихваляє; впливає, що вінъ и сякий, и такий, що вінъ и багатий и родовитий, й вона, черезъ ѣго, мундіршою стане.... Слуха Наталя, та мовчки-мовчить....

Ажъ ось и неділя близько; приїхала тітка Хіма зъ Байрака, щобъ порядокъ на весіллі дати; прибули й посестрини дружечками, а радіщівъ ні, нема!... Вже й коровай спеклі, княжецькій калачъ на столі, гілце стоїть розукрашене, крий Боже, якé хороше!... Пішла моя Наталя просити на весілля.

Ходе Наталя, якъ світъ божій їй завязаний; дружечки завічані, веселенькі, молоденькі, коло її щебечуть, виспівують та витягають голосніше, а вона вь дукатахъ, квітахъ; синевенькій шушонъ червоною стѣжкою оторочений, шовковимъ платочкомъ ставочокъ перехвачений, така, здається, пишна дівчина, якъ квітонька рожева у садочку... та на серці горі мюте, гадюкою виплося!.. ходо, а віби не жива, кланяється — й слізи на очахъ... Прийшла до дому, ажъ тамъ вже музики, почались танці, пісні, — а дівчаты-дівчаты, якъ маку на вгороді! Е зъ кимъ поговорити, ё кому повличати!...

Батько зь своїмъ товариствомъ, підъ ко́лесомъ, допи́лись, до того́, що тамъ и позасинали, а я, зморівшись на все глѣди, забрався у курінь до діда Омелька, зарівся вь дідову одѣжу та й не счу́вся, якъ и засну́в.

Чи довго спавъ, чи ні, — не знаю; ажъ ось, чу́ю, мене́ будять: одкрива́ю о́чі — тільки що на́ сві́тъ починає́ благословитьця; дивлюсь,—Ната́ля передо мною, така́ яка и вчо́ра: заквічана, вь дука́тахъ, намисті, вь синєсенькому кєрсєті, червоною стѣжкою оторочевімъ, рукава сорочки вь мере́жкахъ, а сама́ бліда-бліда! нахили́лась до мене́ та й каже: — встава́й, Івасю, мо́же скушає́ся, вода свіже́нька, здоро́венька; ось я при́несла́ тобі сорочечку и ту́ю квіти́ну зь стѣжокъ, що обіщала́сь—сє́годні́ мое ві́нчання!... Дивлюсь, квітка у неі́ вь рукахъ, та така́ жь га́рна, така́ га́рна, що я зара́з схопився, та мерщій до бе́рега, а Ната́ля пішла́ за мною.

Ще всю́ди тихо́ було, тільки́ що зорі́ почали́ блєкнуть, и місяць поблі́дъ; по дворахъ все спало.... Отъ, я й вскочивъ вь воду, — тепленько, гарненько; пірну́в разівъ тричі, похлюпостався, та й на бере́гъ, — ажъ тамъ уже́ и біла сорочечка лежить, ко́мірь і́й и рука́вці змере́жані черво́ними и сині́ми мере́жками, та такъ лю́бо-га́рно, що й не надивитьця! се мені́, Ната́ля подаруно́къ на весі́лля згото́вила. Одя́гся, озирну́вся вь воду, а далі́ дивлю́сь — Ната́ля стоі́ть підъ вербо́ю, та пи́ленько дивитьця на о́зеро, а воно́ таке́ тихе́ та приві́тне; оце́ пробі́жить вітере́ць по очерету́, зтиха́ зако́лишетьця хви́лина, зані́шкне, й зновъ о́зеро гладє́ньке якъ скло.... Отъ прибі́г я до Ната́лі, пригорну́вся до неі́, — а вона́ при́шпилює́ міні́ квітку́на грю́ди й ка́же: сядьмо, Івасю,—а сама́ слізо́ньками такъ и вива́єтьця; сядьмо, — ка́же, та слухай, мое се́рдєня́тко; слухай, моя бра́тіно-сироти́но, моя ро́дина рідне́ська; слухай, що я тобі́ буду ка́зати: — якъ побачи́ш коли́ Миха́йла, скажи ё́му, що я люби́ла, ду́же люби́ла ёго́, що й ві́къ свій занаци́аю за ёго́! нема́ міні́ життя́, на сімъ сві́ті, пошука́ю кращо́го кра́ю... скажи: що́ буду мо́литись за ёго́, и за тебе́, мое голу́бятко; ви́прошу, вамъ у́ Бога до́лю, хочъ сама́ її́ не ма́ю... — та ка́жучи се́ пригорта́є мене́ до се́бе, та голу́бе, та примовля́є, моя жа́лібні́ця, такъ, що й я розпла́кався; а далі́ й ка́же, скрі́зь слі́з осмі́хаючись: — перестань, Іваси́ку, сє́годня́ мое ві́нчання, а ти́ будешъ за́плаканий, — не го́же? Иди́ лишъ спа́тки, а я тутъ сама́ скупа́юсь!

Я було й пішовъ, та мабуть серце чуло щось недобре,—оглянувся назадъ, ажъ бачу, Наталія, пливé човникомъ по озеру; я мерщій до берега: возьми й мене, сеструню! крикнувъ їй, а вона озирнулася та й каже: ні, Івасю, тобі не слідъ тамъ бути де я буду, — йди до дому!—а сама роздягається... Я жъ думавъ що вона скоро вернеться, скупавшись, та й залігъ у траві, на березі, й не чувся якъ и заснувъ.

Тільки й снитця міні, що яко-сь я високо літаю; такъ міні весело та гарно, ажъ ось и покійна не́ня біля мене й Наталія тутъ же, цілують мене та жалують, а міні такъ гарно, такъ гарно, що я заплакавъ, та й проснувся. Дивлюсь — дідъ Омелько йде; ўздри́въ мене й каже: мабуть, Івасю, ти рано проснувся, що вже співъ й на весілля такъ причипуритьця! ходімъ лишень ятірівъ трусити; чи не пийма́ємъ якого карася въ сметану? Глянувъ я на себе, ўздри́въ квітку и згадавъ про Наталію, й питаю діда: а Наталія де? — Мабуть ще спить після вчорашнього, каже дідъ. — Ні, кажу, — вона поплила купатись.... Дідъ погледівъ коло верби, човника нема; острахъ ёго взявъ, почавъ гукати, — Наталі не чуť!... Тільки я пригледжуюсь, ажъ гень-геть мріє, середь озера, човникъ, а на нёму нікого не видно: я й кажу се дідові. — Господи! чи ни лучілось чого!—сказавъ вінъ, а самъ ажъ тріснитьця; а далі мерщій піддюпцемъ до двору, збутора́живъ усіхъ, побігли, роздобули човна́, та на озеро: пиймали дідівъ човникъ, ажъ въ нёму вся одежа Наталі такъ доладу складена: й керсєть, черевічки, дукаті, намиста́, а поверху — вінóчокъ; усє, усє є, опрічъ сорочки, та хрєстика....

Довго шукали її й на острові, й на березі, и въ озері неводами ловили, — нема! Мабуть пійшла́ підъ плавъ; такъ и загинула моя сестріна!

V.

Скоро після сєго, ще до Іллі, повернувся въ село, зъ хурою добрихъ сірихъ волівъ, и Михайло; якъ почувъ серде́га що у насъ ста́лось, — такъ и умився слєзами; и все, було, мене роспитує за Наталію. Самъ же оповідавъ, що якъ вінъ занедужавъ въ Марнополі, то прохворавъ ажъ до самісенької Покрові, а далі зоста́вся відробляти хазяїну, у которого живъ; потімъ попавъ у Керчь, и тамъ

працёвавъ, щобъ не вертáтьця зъ пустими руками до-дому; ка-завъ, що славъ до насъ листі, та мабу́ть вони, коли не пропа-дали на по́шті, то Хведірко перехватувавъ, бо ніхто́ у насъ въ дворі́ й не чувъ про їхъ; и за Миха́йла мали ми думку, що вже мабу́ть вінъ загинувъ въ чужій стороні... Проживъ у насъ Ми-хайло двівъ зо три, посумовавъ підъ верб́рю, край озера, каж-нісіньку ніченьку, а далі попрощався, та й полину́въ зъ нашо-го села.

На самісенького Спáса татусъ Богу душу віддавъ; а якъ уме-равъ, мене призвавъ, мовчки перехристивъ та, скрізь слёзи, пил-ненько глядя на мене, и одійшовъ. Тільки я зъ дідомъ Омель-комъ и бу́ли біля ёго, и очі ёму закрили; Хведірко жъ зъ жінок-ю десь гостювали.

Після по́хоронъ батька, Омелько дідусь, зібравши свої клун-ки, почини́въ то́рбу, та й поплентавъ на прощу́ у Кнiвъ; и якъ пішовъ, то тільки я ёго й бачивъ!

Хведірко скоро процiндри́въ всю батьківщину, та й пере-іхавъ оп́ять у городъ; тамъ, кажуть, служивъ у жидівъ ватаж-комъ об́язчиківъ; жінка ёго кинула, та забравши останню худо-бину десь ділась зъ родичемъ мунди́ромъ, а Хведіръ після сёго зовсімъ спився, та й загину́въ ма́рне десь у шинку́.

Про Миха́йла була чу́тка, що вінъ пластовавъ у Чорноморі́и и якось попавъ до черкесівъ въ неволю; тамъ, ка́жуть, підрізали ёму подо́шви на ногахъ, набіли зъ кінського хвоста́ січки, щобъ не вті́къ, та й приставили коней доглядати; Михайло жъ, бу́дцімъ, тамъ и одружівся зъ нехристкою й діто́къ мавъ нехре-щенихъ, а далі засумова́въ на чужині, та й задума́въ уті́кти; виждавъ для сёго порі́, та ви́бравъ що-найкращого о́гиря, — а дру́гимъ попере́різовавъ го́рла, та й махну́въ до Ку́бані... ажъ ні, — мабу́ть така ёго до́ля, — черкеси такі влови́ли ёго, та й зава́дали ёму люту муку, а да́лі й зкроши́ли на дрібнєсенські шматоч-ки... Та́къ козакъ и загину́въ!

Зоста́вшись спрото́ю, мене привітила тітка Хима, що зъ Бай-рака: тамъ я зрісъ, одружився зъ моею старою, спромігся гро-шенятами, та й викупи́въ оцей двіръ покійного батька, та вже не той що бувъ колись!... Нікому коло него турбоватись! нема въ мене дідуса Омелька! мабу́ть вже й кісточки ёго розсипались, нехай ёму перомъ земля! святá душа бу́въ чоловік!..

Багато годівь пролінуло, а якъ гляну на те озеро, такъ и згадаю свою сеструню Наталю: отъ мовъ жива стоїть передо мною зъ своїмъ тихимъ поглядомъ, привітною ласкавою мовою!

Кажуть люди, буцімъ Наталія зробилась русальною; що дехто и бачивъ, якъ у місячну та зоряну нічъ, ніби вона виходить изъ озера, та сїдя на березі чеше свої довгі коси, плетє вінки зъ барвінку, стїха співає, и годїє рїбку жовтєвнимъ пісочкомъ; а по вечерній, або ранній зорі, скликає птицю на кормъ, а та летїть до неї зб̄ всіхъ країнъ: сїда коло неї, вьетьця, плещетьця одъ-того, буцімъ, на озері й дичини багато. А въ тємну нічъ, та щє въ бурю, буцімъ, Наталія ходє по озеру та втихомїрює хвилі, щоби не викинули рибини на берегъ; щоби не рознесли гнїздъ божїї птиці, не залили б̄ їхъ манєвнихъ дітокъ; и мають тоді по вітру, неревитїї барвінкомъ, розпущенні густі коси; зорями горять її очі, а сорочечка місячнимъ світомъ сяє... На зїму жъ, буцімъ, Наталя становитьця лебддю и лїне на Кїбань, де вьпять робитьця русальною; а на ту пору й Михайло, що за грїхъ життїя зъ невірою, пасє, кажуть, по високимъ горамъ, зарізанихъ нимъ коней, гонє свій табунъ, тежъ до Кїбані, и тамъ вони стрічаютьця, та не видїма сїла діє їхъ рїчкою и держє врізъ; ходять вони по берегу безъ мови, безъ привіту та простягають руки одно до другого; а настане весна, то Наталія, буцімъ, то зновъ вертається на озеро, а Михайло гонє свій табунъ въ високїї гори... И такъ вони будуть зходитьця покїль не вимре все одрѣдє Михайлове, що приживъ зъ нєхристкою.

Я сєму повіданню не дуже їму віри; за Михайла ще не скажў, не знаю! а що Наталія, хоча й втопилась, — такъ її жъ довели до того, та такі й святий хрєсь бувъ на нїй; я се добре знаю! а що дичини багато на озері, — то я не даю їй бїти... Наталія була така жалїбниця, — побачє було кровъ, вже й слєзи на очахъ!... А озеро любила, — що й вікъ свій дівочїй у нєму втопила!.. Тимъ-то й зоветьця воно Наталь-озеромъ...

Модєстъ Дїмський.

7 октябрю 1861.

Хорѣль.

ЖИЗНЬ ВЪ ОДНОМЪ СЕЛѢ.

Село »Непроході-Лісь«, въ которомъ мы поселились, тянется на пространствѣ пяти верстъ надъ покатостью крутого берега широкой логвины. Въ недавнія еще времена; здѣсь, какъ видно, была прекрасная рѣчка, а теперь — болото; оно образовалось отъ запруды, и поросло *лепехою* и *очеретомъ*: по берегу растутъ осина и молодая береза.

Тараны и Половины составляютъ главныя фамиліи села Непроході-Ліса: вѣроятно, съ нихъ первыхъ началось село, а потомъ уже другіе лѣпили свои хаты, какъ ласточкины гнѣзда, по окраинамъ рѣки. По правой сторонѣ нашей усадьбы была Таранівщина, по лѣвой — Половіновщина. Мы жили въ самой срединѣ села. Земля, на которой стояла наша усадьба, не пахалась тридцать лѣтъ и никѣмъ не была занята. До нашего поселенія жилъ здѣсь козакъ Гойда; послѣ него только и осталось слѣда что вишневыи запущенный садъ и чуть замѣтные два мѣста, гдѣ стояли хаты. Въ память Гойды мы назвали свою усадьбу Гойдалівщиною. Это самое лучшее и дорогое мѣсто въ степи. Задняя сторона нашей усадьбы примыкаетъ одной стороною лѣса къ логвинѣ; съ правой стороны открывается видъ на рѣчную заросль, за которою виднѣется большой лѣсъ, — и открывается часть *левады* (рощи) и *ставу* (пруда) Тарановъ; сюда выходятъ ближайшія сосѣдки, съ коромыслами, на плечахъ, мыть бѣлье; и часто, съ появленіемъ ихъ, изъ высокой осоки съ крикомъ подымается вверхъ стадо дикихъ утокъ и цапель; невозмутимою остается бѣлая стая домашнихъ гусей, но не надолго. Вслѣдъ за сестрами и матерями, съ веселымъ смѣхомъ и крикомъ, прибѣгаютъ къ пруду дѣти и начинаютъ бросать на гусей комками земли и палка-

ми. Недовольная стая выходитъ на берегъ; гуси сычатъ, гергочутъ, протягиваютъ и наклоняютъ голову до самой земли, и, наконецъ, гонятся за мальчишками; но видя ихъ неотвязчивость, съ гнѣвнымъ крикомъ снимаются и летятъ въ село, гдѣ раздѣляются уже на партіи и — по домамъ. По правой сторонѣ отъ просѣки полосой потянулся лѣсъ изъ дуба, бѣлыхъ тополей, огромныхъ дикихъ грушъ, березъ и дикихъ вишенъ. Лѣвая сторона нашей усадьбы, къ Половиновщинѣ, открыта на село и вѣтряныя мельницы; а передняя ея сторона глядитъ прямо въ необозримую глубину степи и на *моилы* (курганы), величественно подымающіяся подъ зеленымъ покровомъ. Налюбоваться нельзя вдоволь этимъ мѣстомъ! Средину нашей усадьбы пересѣкаетъ чудная, цвѣтущая долина, и идетъ почти до самой левады Тарановъ, въ видѣ пестраго пояса. Чтô за свѣжесть шелковой травы! чтô за ароматъ въ воздухѣ. Однимъ словомъ, она у насъ слыветъ за преддверіе рая. А когда, поворотивъ по долинѣ влѣво, вы входите въ гущину лѣса, просто чтô то обаятельное! Васъ охватываетъ разомъ ароматическою свѣжестью, провожаетъ пѣнье соловьевъ, воркованье дикихъ голубей, шумъ листьевъ и тихое колебанье стройныхъ деревъ. Право, тутъ чувствуешь себя обновленнымъ, блаженнымъ. Не хочется уйти отсюда; какъ бы удерживаютъ теплыя нѣжнѣйшія объятія. Мы назвали это тихое, безмятежное уединеніе *раемъ*. Въ палящій степной зной чрезвычайно пріятно туда удалиться. Часть долины, граничащей съ усадьбой Тарановъ, была у насъ подъ огородомъ—благодатная земля! Все у насъ всходило и вырастало превосходно. По преданью, на этомъ мѣстѣ родилась такая морковь, что лопаткой вырывать нельзя было,—ломалась: такое все было громадное! У насъ арбузы были въ 20 ф., дыни въ 18 ф., огурцы простые въ $\frac{3}{4}$ ф. Крымская рябина, бѣлая акація, демянки и хито все это росло отлично, безъ пособія парниковъ и ученыхъ садовниковъ.

Всѣ обычаи, вся бытовая обстановка въ селѣ Непроходи-Лѣтъ же, чтô и во множествѣ другихъ нашихъ селъ; но — увы! — и этотъ закутокъ отчасти не спасся отъ вліянія непрощенныхъ, коварныхъ, гостей. У нѣсколькихъ женщинъ — я замѣтила — не было уже нашей поэтической простоты и женственности, которую всего болѣе тутъ, въ захолустѣ, и ожидаешь встрѣтить. Много надѣлали зла, въ продолженіи нѣсколькихъ лѣтъ, кочующіе въ окрестностяхъ ремонтёры и барышники, выкармливающіе ежегодно огромные табуны лошадей на широкихъ степяхъ. вмѣстѣ съ травой, они вытравили нѣсколько дорогихъ

для насъ сельскихъ цвѣтковъ и. вытравля наше хорошее, по-сѣяли свое — чужое и дурное. Чистый украинскій языкъ и задумчиво-нѣжныя пѣсни у многихъ смѣнились искаженнымъ *московскимъ*; на-мѣсто нашей обычной застѣнчивости и сдержанности появился, совершенно противный намъ, солдатскій разгулъ и удалъ. Хотя народъ нашъ и неподатливъ, но эта зараза овладѣла нѣкоторыми слабыми личностями и физически и нравственно. Въ понятіяхъ, рѣчахъ и смѣхѣ появилась пренепріятная разладца; это никогда не созвукнется съ соловьиной пѣсней, съ вишневыми садами, съ *запашными* зелями, ни съ нашими, полными глубокой любви и тоски, думами-пѣснями. Иногда мнѣ случалось слышать поселянку, поющую *польку* вмѣсто *козачка*; но всё хорошо на своемъ мѣстѣ: я съ удовольствіемъ готова слушать а-в.-русскую пѣсню, но чтобы пѣлъ ее не иностранецъ. Одежда здѣсь не подверглась, однакожъ, чуждому вліянію: чисто-украинская; въ нѣкоторыхъ семействахъ сохранились даже *кѹнтуши*.

Вышивками на рубашкахъ здѣсь щеголяютъ; *мережки* и гладъ бѣлыми нитками великолѣпны, а красными и синими нитками, какъ вездѣ, въ другихъ украинскихъ селахъ, здѣсь не вышиваютъ. Здѣсь говорятъ: *Дурійця! Се тільки дітямъ цяцькувати*.

Въ первые годы нашего пребыванія въ Гойдалівщинѣ, мы (насъ было всего двое) жили въ простой хатѣ, которую выстроили надъ самой доро́гою. Она стояла въ углу усадьбы, къ лѣвой сторонѣ, т. е. въ сосѣдствѣ съ Половинами. Мебель наша состояла изъ *пола* (родъ широкихъ наръ, у самой стѣны), стола, лавокъ и двухъ креселъ, и еще три полки; на двухъ изъ нихъ помѣщались книги, а на одной — яблоки и груши для запаха и для крестьянскихъ дѣтей. Мы вели очень простую жизнь. Съ восходомъ солнца вставали, гуляли, читали, занимались садоводствомъ, цвѣтами, *огородиной*, птицей и пособляли больнымъ по лѣчебнику, большею частью простыми домашними средствами. Это помогло намъ сойтись съ народомъ; сперва насъ дичились, потомъ полюбили.

Первое удачное наше пособіе было сосѣдкѣ Таранихѣ: у нея распухли ноги, и при всемъ этомъ она, несчастная, должна была носить воду на гору изъ *криницы* (родника). (Тараниха была бѣдная вдова и у ней одна дочь). Я дала ей совѣтъ по домашнему лѣчебнику, и успѣла ей помочь. Какъ она была рада! Съ этого начались и дальнѣйшія наши знакомства. Она трубила вездѣ, что я — *чарівниця*, и этому охотно вѣрили, видя ея здоровою. Вскорѣ къ намъ стали обращаться не только изъ нашего села, но

даже изъ окрестныхъ. Ранней весной, когда заливало болото, къ намъ приплывали въ чолнахъ, переходили въ бродъ, прїѣзжали и приходили пѣшкомъ. А одна бѣдная, оиухшая женщина, приползла къ намъ за верету: она не могла ѣхать. Эти бѣдные люди не умѣли помогать себѣ никакими средствами, не собирали никакихъ полезныхъ травъ (что въ другихъ мѣстахъ на Украинѣ всегда дѣлается на *Симона-Зилота*: дѣвушки и женщины гурьбой отправляются за зельями въ лѣса, въ поля,—хотя этотъ день и не празднуется); у здѣшнихъ были только душистыя травы для мытья головы: любистоки, васильки, мята, рута для *вілень* и проч., но и то рѣдко: и то, гдѣ много дѣвчатъ въ семействѣ, и оно зажиточное. И такъ они оставались безъ всякихъ лечебныхъ пособій. Городъ въ 35 верстахъ, итти къ лекарю далеко, да и съ какими средствами? чѣмъ заплатить? чѣмъ прожить? какъ оставить семью? хозяйство? Естественно, что они рады были мнѣ какъ рѣдкой находкѣ и преувеличивали мое простое знаніе до чародѣйства. Сильно больныхъ, которымъ нужна была строгая діета или строгій уходъ, мы брали къ себѣ. Одна дѣвочка, которую девять недѣль была лихорадка, такимъ способомъ скоро у насъ оправилась. Несчастную женщину, которая приползла къ намъ, мы тоже оставили у себя. Она сдѣлалась больна больше отъ тягостей жизни, отъ заботъ, отъ того, что ей нечего было ѣсть. Мужъ ея—пьяница, какъ люди крайне-бѣдные, они даже не имѣли собственной хаты и жили въ *підсусідкахъ* у одной доброй, превосходной старушки, которая не требовала ея къ себѣ на работу, а ходилъ только мужъ, когда бывалъ трезвъ. Но на рукахъ у нея оставалось двое дѣтей; одному было уже по третьему году, но она еще продолжала кормить его грудью, потому что нечего было больше ѣсть: мужъ все пропивалъ. Съ оиухшимъ тѣломъ, въ лихорадкѣ, тяжело (говорила она) и воды принести, а не то что варить, хоть бы и было изъ чего. »А хлопѣць (продолжала она) изъ мене душу тягне, їсти хоче, а въ мене мѹчи нѣма; чоловікъ же п'є, та гуляє.« Я рѣшительно приказала ей оставить кормить здороваго мальчика, а старшему ея сыну велѣла ходить къ себѣ за готовой провизіей. Ее оставила я у себя, чтобъ она отдохнула. Проживя у меня двѣ недѣли, какъ она сдѣлалась весела, какъ пободрѣла! Опухоль по немногу начала спадать,—и какъ она была счастлива! Спокойная жизнь, чистый воздухъ, хорошая легкая пища помогли ей. Выйдетъ, бывало, на солнышко, ляжетъ на мягкой муравѣ и грѣется. »А въ мене,« (говорить) »и сонця не було: у панів на прїзбі такъ сіро! Охъ, спасібі вамъ; одійшу я

теперѣ за всѣ годѣ; не робѣта, а заботѣ крушить човѣка. «Старшій сынѣ ея часто бѣгалѣ къ матери провѣдать, и пообѣдать. Двѣ недѣли спустя, бѣжить онѣ по саду не *стѣжкою*, а какѣ попа-ло, не чуя подѣ собой зѣмли. Вбѣгаетѣ въ хату запыхавшись и говоритѣ: »Мамѣ! бѣтъко пѣвня зарѣзавѣ и зѣвѣ; и тебѣ звѣвѣ, щѣбѣ ишла до-дѣму жѣть.« Она не пошла; она рада была сколько-ни-будѣ отдохнуть отѣ тяжкаго бремени —отѣ вѣчной думы о завтраш-немѣ днѣ; кромѣ того, здоровѣе дѣтя видимо свѣдалѣ ея здоровѣе, а куда скрыться отѣ него? Вѣчная тоска о дѣтяхѣ ни на минуту не давала ей покою; а м. т. даже слабой надежды на исходѣ изѣ тяжкаго положенѣя не было... Она радоваласѣ, что мальчикѣ отвык-нетѣ отѣ нея, и начала чувствовать себя лучше. Иногда не ле-карство нужно для избавленѣя отѣ недуга, — нужно только от-вратить глаза отѣ того, чтѣ ложится на душу тяжелымѣ камнемѣ. Дѣтя ли ей не мило! но онѣ свѣдалѣ ее. А когда она бывала здорова, чѣгѣ бы она не сдѣлала для него! Для полнаго выздоров-ленѣя ей нуженѣ былѣ по-крайней-мѣрѣ цѣлый мѣсяцѣ спокой-ствѣя, чтобы сколько-нибудѣ освѣжить ея силы, подавленные гне-томѣ жизни.

Но вотѣ — чрезѣ нѣсколько времени сынѣ ея снова возвра-щается въ слезахѣ. »Бѣтъко менѣ побѣвѣ и каже:—якѣ зѣразѣ не прѣйдѣшь, то ѣ тебѣ побѣе, а самѣ збѣраетѣця на косовѣицѣ: го-лова прѣхѣдивѣ заганѣть, щѣбѣ ишли на казнѣу косѣть, кудѣсь далѣко.« Не успѣлъ мальчикѣ добѣжать до-дѣму, какѣ мужѣ нес-частной прѣшелѣ самѣ съ плетѣю... но его не допустили.

Она еще не могла ѣхать; она все еще болѣла, и вотѣ снова поползла домой — хѣты и дѣтей досматривать. Отправляясѣ, она благодарила меня за то, что я избавила ее *отѣ чумы*. Такѣ она назвала своего пьянаго мужа. »Бѣдна моѣ головѣчка!« продолжала она: »хѣтила вамѣ, пѣни, подарувѣти пѣвня... и послѣднѣго човѣкѣ зѣвѣ!..«

Дѣти, то крикомѣ, то просьбами, порядочно мучили ее; къ тому жѣ—то не по силамѣ подыметѣ, то постоянная нищѣта на глазахѣ: »и тѣ уробѣть (какѣ она говорила) трѣба, и дрѣге; а тутѣ и пѣдсосѣдкамѣ завѣдно, щѣ старѣ пѣни, спасѣбу ѣй, менѣ такѣу увѣгу рѣбѣть и не зѣвѣ менѣ на робѣту, лаютѣця: ми, ка-жутѣ, твоѣу робѣту рѣбѣмо.« Все это тяжело падалѣ на ея душу. Лекарства, которыя я ей посылала, она принимала не вдругѣ, а раздѣляя на нѣсколько разѣ. »Такѣ менѣ гѣрно! Щѣ ковѣнѣу трѣш-ки, такѣ минѣ ѣ полѣгшае.« Но чрезѣ нѣсколько времени, она на-чала все безразлично ѣсть: и лѣсныя груши, и грибы, и другое

неудобоваримое для ослабѣвшаго желудка... И вотъ, мужъ ея, возвратясь домой, вскорѣ послѣ того пришелъ къ намъ — просить досокъ на гробъ!.. Онъ не тужилъ за женой. Скоро опять женился. Онъ пересваталъ всѣхъ на своемъ селѣ, но ни одна даже бѣдная вдова, не рѣшилась раздѣлить съ нимъ кусокъ хлѣба. И такъ, онъ женился на какой-то вдовѣ въ чужомъ селѣ; — а извѣстно, у насъ это большой позоръ — не найти себѣ дружины въ родномъ селѣ. Дѣти не любили ни отца, ни мачихи: разбрелись. Старшій въ погѣнничи, тотчасъ же послѣ смерти матери, пошелъ, а меньшей жилъ больше у дядька, пока не подросъ, а потомъ и совсѣмъ оставилъ ихъ, хотя и отецъ и мачиха желали одного изъ нихъ имѣть при себѣ какъ попѣхача, какъ работника. Невольно приходила на мысль та украинская пѣсня, въ которой отецъ, второй женидой своей, разогналъ дѣтей изъ родной хаты, и не найдя во второй женѣ прежней любви, началъ тосковать о своихъ дѣтяхъ, ходилъ и зазывалъ ихъ къ себѣ:

Ходить бѣтько по валу,
Кличе дѣтей до-дому:
— Ідіть, діти, до-дому,
Не буде вамъ розгону. —
»Живі, татю, якъ самъ знавъ,
Коли ти насъ розігнавъ.

Ни одно изъ его дѣтей не воротилось. Они довольно натерпѣлись отъ него и при жизни матери; но та своими ласками смягчала его нестерпимое обхожденіе.

Мы часто дѣлали прогулки въ степь. Верстахъ въ трехъ отъ насъ есть дикій, вишневый садъ и молодой густой лѣсъ; туда нужно спускаться байракомъ очень красивымъ, поросшимъ превосходной травой и шиповникомъ; онъ весь въ цвѣту; запахъ дикихъ цвѣтовъ такъ и обдавалъ насъ.

Еще было и другое любимое мѣстечко: въ степи же, полянка, окруженная небольшою полосой вишенъ въ видѣ вѣнка. Въ срединѣ его, на полянѣ, растутъ чрезвычайно крупныя *половніці* (клубника) и *ожіна* (ежевика). Прелести вишневыхъ деревъ, весной, когда они въ цвѣту, потомъ усыяны ягодами, а потомъ иволгами и скворцами, и оживлены ихъ капризнымъ неуловимымъ какъ музыка Шопена пѣніемъ, я не берусь описывать. Все это можно вообразить и почувствовать, долго всматриваясь и вслушиваясь. Иногда мы здѣсь пили чай, почти потонувъ въ высокой густой травѣ; наше общество составляла добрая, единственная наша знакомая, старушка Терещиха и ея сынъ, надѣлавшій насъ дичью;

мы вмѣстѣ варили себѣ косарскую кашу. Это мѣсто было такъ близко, что мы ходили сюда пѣшкомъ, черезъ баштаны и черезъ волнующіяся поля, покрытыя рожью, тяжелымъ золотистымъ колосомъ, какъ-то особенно звучавшимъ при малѣйшемъ вѣтрѣ; насъ встрѣчало пѣнье перекликающихся перепеловъ и व्यющагося въ воздухѣ жаворонка; такъ полно всего прекраснаго разомъ, что какъ-то дѣлалось даже совѣстно одному всѣмъ этимъ пользоваться; подѣлился бы съ кѣмъ-нибудь далекимъ! Чтѣ за воздухъ благоуханный, чтѣ за раздолье! Какой роскошной пеленой раскинулась передъ нами степь. Какое приволье! Боже мой! Съ какою радостью удѣлилъ бы этого простора и цѣлебнаго воздуха какой-нибудь жертвѣ городской жизни, въ родѣ несчастнаго Акакія Акакіевича!..

Продолжая свою прогулку мы миали ниву за нивой. Вотъ полоса лѣну, — голубаго какъ небесная лазурь; вотъ кусокъ проса съ роскошными кистями и игрой красокъ, мѣняющихся какъ хамелеонъ: вотъ фіолетовый, вотъ золотой, вотъ зеленый, масаковый. Тутъ ряды подсолнечниковъ потянулись, какъ золотая нить; тутъ картофель отдѣлился отъ всего своей матовой зеленью; наконецъ вотъ и широкое привольное пастбище. Время жаркое, — полдень; скотъ нашъ весь поконится и пастуха нашего въ травѣ не видно. Когда мы приблизились къ своему стаду, то чумацкіе волы *голубый и зелѣный и глѣва*: (съ такимъ названіемъ они и куплены), также и другіе безъ названій приподнялись съ своихъ мѣстъ; за ними телята, коровы, лошади, и длиннымъ рядомъ побрели по степи и шли прямо къ намъ на встрѣчу. Точно встрѣчали Адама и Еву въ раю! Молодые жеребята весело рѣзвились по степи, а все остальное протягивало намъ свои морды. Телята лѣзли въ карманъ за хлѣбомъ; волы, коровы протягивали свои мокрые, добродушныя морды и сопѣли ужасно, выражая этимъ свою признательность и желаніе получить изъ рукъ огурецъ или яблоко. Лошади фыркали и тоже сунули свои красивыя головы. Съ какимъ изумленіемъ приподнялъ голову пастухъ, спавшій въ высокой травѣ, и не нашелъ возлѣ себя своего стада!

Весну, лѣто и осень мы жили въ селѣ. Во время разныхъ построекъ, мазанокъ и лѣченія, мы познакомились болѣе съ своими избранными, лучшими сосѣдками. Нѣкоторыя личности мнѣ хочется описать почти ихъ собственными словами. Иногда, очень пріятно, наполнялъ наше время странствующій кобзарь Архипъ, съ своими прекрасными, заунывными пѣснями и грустными разсказами о своей жизни и объ измѣнчивости всего на

землѣ (1). Когда онъ, бывало, поетъ, то у нашихъ воротъ непременно собиралось общество душъ изъ 20 поселянъ. Старого и малаго трогала родная пѣсня, брала за самое сердце! Этотъ, уже разбитый, дребезжащій, но чистый, голосъ еще казался лучше и меланхоличнѣе вдали. Я часто уходила въ райскую долину и слушала его, сидя на пригоркѣ. Слышались рыданія, жалобы, — сопровождаемыя игрою кобзы. Нѣкоторые изъ его слушателей плакали. Дочь Архипа, 7-ми лѣтъ, его *поводѣрка*, между-тѣмъ, тутъ же съ крестьянскими дѣтьми игралась въ куклы и пересыпалась пескомъ.

Вотъ еще одно изъ воспоминаній сельской нашей жизни. Вечеромъ, сидимъ мы въ своей хатѣ, надъ дорогой, отдѣленной широкимъ и довольно глубокимъ ровомъ. Всѣ люди наши ушли ужинать въ другую хату, помѣщавшуюся, пока, на другомъ концѣ усадьбы, такъ-что еслибы мы и кричали, то голосъ нашъ не достигъ бы ничьего слуха.

Я сидѣла у самого окошка; передо мной горѣла на столѣ свѣча; я что-то работала; товарищъ мой лежалъ на *полѣ*. Вдругъ — слышу издали лѣнивое скрипѣніе воза и обычное — *цобъ, гей, ге — ей*; потомъ затихло. Потомъ я слышу, — кто-то карабкается по рву и обваливается; я думала, собака. но нѣтъ: слышу тяжелые и усиленные попытки взобраться на ровъ: еслибъ это былъ человѣкъ, то для этого есть ворота въ пяти шагахъ отъ хаты. Мнѣ сидѣлось даже страшно. Что-то тяжелое рухнуло въ ровъ и земля оборвалась и посыпалась... Слышу — еще одно усиліе; оборачиваюсь — человѣкъ уже у окна; вижу страшно загорѣлое лицо, усы, красные большіе губы; смѣющийся открытый ротъ и зубы прижавшіеся къ самому стеклу моего небольшого окошечка. Страхъ обнялъ меня: что за привидѣнье! Вдругъ какъ гаркнетъ: *добрий-вечір!* Я вся вздрогнула »*Пустить у хату, багачу взять люлька запалить.*« Надо пустить. Мой товарищъ взялъ свѣчу и идетъ ему на встрѣчу: я вслѣдъ за нимъ. Отпираемъ дверь; входитъ мужчина — высокій, загорѣлый, запыленный, въ высокой шапкѣ, которую онъ поспѣшилъ снять. *Видѣла* торчитъ, — видно — чѣмъ-то наполнена крѣпко; *пѣга*, перекиннутая черезъ плечо, тянется по землѣ; *люлька* въ рукахъ и кожаный *гаманецъ* съ табакомъ. Онъ не вошелъ, а скорѣе ввалился огромными, съ запахомъ дѣгтя, *чоботями*. *Халѣвы* широкія, длинныя,

(1) См. въ Запискахъ о Южной Руси, изданныхъ г. Кулишемъ, въ 1836 году, т. I, стр. 8. Разказы Архипа Никоненка о себѣ-самомъ.

внизу сапога образовавшія нѣсколько глубокихъ складокъ, куда набилось столько пыли, что можно бы было вспахать и посѣять. Я обратила особенное вниманіе на сапоги: хорошими сапогами, изъ достатку шитыми, выражается *заможность* козака.

Увидавъ насъ, чумакъ остановился и подался назадъ отъ удивленія. Началъ кланяться и извиняться: *»Простіть; може, я що лишне сказавъ, або зробивъ що незвичайне!«* Мы его успокаиваемъ. *»Я ойвомъ дивувався,* продолжалъ онъ, *що се таке? Трідцять літъ пустувала ся земля. Іхавъ я у Крїмъ за рїбою, zostавивъ пўтку: Теперъ, повертаюсь відтіль—и хата стоїть и огонь горїть. Я думавъ, чи не морока се мені. Ніякої хати такъ швидко, здається, збудувати не можна, а се відно той скарбъ показався, що козакъ Гойда тутъ схоронивъ; пїйду, думаю, доторкнўсь. Прийшовъ ближе, бачу — и люде тўть. Простіть, бўдте ласкові; я думавъ, що тўть такъ хто живє.»* Съ этимъ онъ очень быстро отгинулъ полу відлѣги, опустилъ свою руку въ карманъ и оттуда вынулъ рожокъ съ табакомъ, изукрашенный рѣзбой; одоткнувъ его, обратился къ моему товарищу: *»кѣте табакѣ,*» но мой товарищъ отказался; онъ поклонился и ушелъ. Мы опять услышали медленно-тяжелые шаги воловъ и его *гей ге-ей!* На другой день, онъ по селу говорилъ, что ему совѣстно, что, можетъ быть, онъ что-нибудь *незвычайне* сказалъ.

Тѣснѣйшее мое знакомство было съ Степанидой и Катериной—двумя молодыми солдатками; онѣ были между собой въ самыхъ дружескихъ отношеніяхъ и вмѣстѣ приходили къ намъ зарабатывать. Мы нанимали ихъ обмазывать хаты, снимать вишни и т. п. Однажды. Степанида была въ грустномъ настроеніи, и начала вспоминать свое дѣвичество и вообще перебирать свою жизнь. Постараюсь передать ея разсказъ слово въ слово, ея украинскою рѣчью, ничего не прибавляя и не прикрашивая.

Усе тії, що пити — гуляти,
Та нікому сиротині порадоньки дати.

»Була я крепачка, менє батько викупивъ изъ неволі; хорощий чоловікъ изъ козаківъ трапився по сѣрцю — вінъ насъ и одруживъ. Любощі якъ сонъ; не заісі, не заспїшь; разъ чоловікъ рідниця, разъ и любить... Недовго я пожила зъ нимъ на волі и крїпамъ не дали розмахатись. Вбїгла разъ хўтко Кятря у хату да й каже: »оттакъ, стрице! Наші хлопці покидали чубї!...« Трохи збѣдомъ забрали й мого... Черезъ чотїрі місяці, Богъ давъ мені дитину, утіху, розвагу мою. Оце, бұлѡ, все не самá я въ хаті:

чи що, то до ёго й гомоню. Вонó до мене й одзива́ється. Чи про ба́тька що згадаю, якъ то вінъ тамъ на чужій стороні въ тяжкій невóлі оберта́ється, а вонó мені малее плéнтає рученятами: гу, ка́же, агу!—ра́да я! Ко́ли сміюся, а ко́ли, якъ тяжко, то й гиркими обілю́ся. Тепе́рь вонó, мо́я дитина, и помата́є мені; о́це, чи до овéчокъ ráно вста́ть—подо́ить, чи до ота́ри оді́гнать, вонó не заспи́ть, мене й збу́дить; чи на жни́ва пойду́ и ёго візьму́, накинувши ко́лиску на плéчі: вонó, мо́є се́рце, не да́сть мені й по́статі дойти́, уже́ й гука́є. Піду́—ёго́ погоду́ю, по́гомону́ й одди́шу. Не ді́ло мене́ круши́ло, а ту́га насéрдна... Ко́ли-то я ёго́ побачу́! Жду́ не ди́ждуся, якъ объ весні́ ла́стівки... отъ, и на во́лю віхо́пилася... мо́въ изъ огню́ да въ по́ломья! Бо́же! я́кимъ пі́томъ ба́тько обли́вався, корпю́чи ту ко́пійку за мо́ю ду́шу! Одру́житися вдрúте за́тйвсь, а ще́ та́кий жва́вий, що́ лу́чше вся́кого перво́цвіта, се́рдешний!.. Не хо́чу, ка́же, парувáтись, а хо́чъ одну́ ду́шу я самъ ві́ратую; а то́ — поки со́н-це зійде, росá й о́чі ви́бье; нехай хо́чъ на ону́ку поста́влять ко́роговъ... да й ви́зволить мене́. Зві́сно, всі́ ми во́лі жда́ли, якъ во́ронъ кро́ві. А вже́, якъ ко́му на сі́мъ сві́ті не талáнтъ, сча́стья до́лі нема́, то чи й кúпишъ;... а якъ ко́му на добро́ кладетця, то й на ски́нку прядетця... Я все жу́рюся... Та́къ жу́рба́ й прéтця въ ха́ту; зда́ється, ажъ осéля підійма́ється отъ поту́ги. Зда́ється, якъ-би я не ході́ла то́гди Га́лею, якъ бра́ли мо́го Мико́лу, уби́лась би, або вто́пилася... у́пину се́рцю не бу́ло, хо́доромъ-хо́доромъ ви́лось... Ві́нъ ка́же: не жу́ри́сь, та до́гляда́й дити́ни; а у са́мого се́рденько́ якъ ри́бонька на ўдо́нці трепéчетця. Ми бі́льшъ нічо́го не сказа́ли одно́ одному́. Та́къ на́че у мене́ зъ живо́ї се́рце ви́рвали... До су́сідъ я не вча́щаю, и до мене́ одна́ Ка́тря ча́стішъ до́віду́ється. Мій чо́ловікъ у моска́ляхъ, и її; у її дво́є діто́къ, у мене́ одно́: та́къ и ті́шемось зъ ли́хою го́диною по́пола́мъ. Усі́ коза́чки — дівча́та мене́ тепе́рь цура́ютьця, гри́мають, а ніхто́ вже́ якъ їхъ ма́тіркі, ті́ткі. Ві́несло, ка́жуть, тебé изъ крі́па́цтва! щóбъ то́бі до-ві́ку бу́ло тамъ сморщко́мъ сиді́ти! що́ жва́вого коза́ка, ка́жуть, одби́ла. А пе́ршъ у-кúпи, бу́ло якъ ві́рвусь, гу́ляємо, ба́ляси то́чимо, на Вели́коднихъ свята́кахъ у хре́щика и въ во́рона. Бі́жимо́, бу́ло, узя́вшись за ру́ки, чере́з усе́ село́, мо́въ віно́къ хто роспу́стивъ, та́къ ті́ дівча́та, ма́ючи вся́кимъ цві́томъ — плах́тами, запаска́ми, сте́жками. Ча́сто бу́ло ростру́сять ба́гато квіто́къ и вся́кого запáшного зі́лля, по се́лу бі́жучі́, мо́въ сира́вді зъ ві́нку позби́валось: а парубо́цтво, зачу́вши на́ші спі́ви, пови́ходять на коло́дки: та́кі огри́дні, да о́дягні, чо́рнобро́ві, да хоро́ші якъ оди́нъ. Пиколі́ кві́ткі пуса́кають на́мъ у за́пуски, а хто́ якъ ко́го, то й влу́чить въ дівчи́ну, да ка́жуть: ро́с

моя сужена загубила квітку, а се, каже, моя, а третій собі. А якъ хто, то й підніме та заткне за шапку та посли й допитуетця, котра згубила. Жарту, сміхи поводились. Якъ який дівку любить, то й гроші дає, щобъ музичку наймали и танцювали... Оце жъ було и на Різдво вкупі колядуюмо: я, було, усє березою. — Ну-бо, кажуть дівчата, — ти починай: у тебе голосъ мовъ дзвіночокъ. Я почну, а вони й підхоплють. Було, хочъ у чому, — я передъ веду; и на весілляхъ, то я — перша; даромъ, що въ кріпацтві була, а голосъ викохався... А теперъ ся береза скоро изъ кореня звалитця!.. А у церкву якъ увийду, то тільки глипъ — глипъ на мене; очі тії, якъ стріли, проймають: то одна, то друга, а матірки и поодвіртаютьця: а я підъ собою и землі не чую; свічки хочъ передо мною и миготять, да такъ и вернутця колесомъ. Сиріцтво моє... нікому заступитися.

«Якъ не брали щє мого Макара у москалі, то й горе не въ горе. А то—у церкву йдешъ, а ноги трясутьця, якъ у злодія. Да я вже за сімъ и не тужу: загубивши голову, по волоссямъ не плачуть. Наліотця очі жаромъ та й байдуже: іноді, підъ хустину гляну,—воно мині усміхнєтця, мовъ сонечко зійде,—такъ мені и оділе одъ серця. Перемагаюся, було, усє єго ждучи. Здаєтця, усє вікна попрогмєжовала, єго визиравучи... Божє! хочъ-би голосъ подавъ... Катря вбїжить, погломонїть, менє розважить: а кріпачки хочъ би одна, такъ якъ и козачки: сєрдятця... такъ-то мій Макаръ усїмъ полюбився; краса на все село... трєба жъ, — мині упавъ! »Бачъ,« кажуть: »батько заможний, дакъ вона заразъ и відпротєрилась відъ насъ; ми вже її не рівня; вона вже нашої туги, болячокъ насєрднихъ, и не збагне... А якъ забрали въ москалі мого чоловіка, то лякали, лякали менє: »ось повернитця зъ москалівъ!... вінъ їй, замісць зозулі, накує удодомъ. А вже бъ, кажуть, крепакá одъ жінки не оддалі бъ. И батько бъ її у латкахъ да въ постєляхъ не ходівъ, — заробітки цілі бъ були. Добре,—кажуть,—що шовкові брови удалісь, ходá павліна да видъ королівський,—дакъ и козака доскочила!... А про свою матіръ и забула?!

»И не ходять, и не ходять до мене...»Не схотіла, кажуть, нашої ділити тяготи! Мати її не ділила!? що у припєлі и її саму изъ поля, на пánщині знайшовши, притєлющила, — де скокомъ, де бокомъ та підбїгцемъ, — несла навманя, то чегерняками, то по-під тїняню, щобъ люде не назірили... и душею, мѳже, того такъ скоро наложила. Теперъ попадєсся чѳртові на волѳву шкуру, а тоді бъ Богъ спасъ... ангеломъ би понесласъ твою душá на нєбо, ти бъ

своє тутъ одслужила... Нехай же теперъ погуляе на волі... порадуетця, черезъ тінъ, якъ ми хпляємось!»

»Оттакъ усі менé докаряють и цураютьця. Одрізана скіба одъ хліба,—уже не притілишъ!.. Я вже на їхъ и не дивлюсь и не змагаюсь: ми все собі у-двохъ изъ Кáтрею.»

Місяцевъ черезъ семь послѣ моего приїзда въ Непроході-Лісь, дитя у Степаниды зоболѣло. Наступила глубокая осень... Послѣдніе остатки желтыхъ древесныхъ листьєвъ вѣтеръ срывалъ и вертѣлъ, съ неистовствомъ, въ воздухъ, и разносилъ ихъ по всему двору. Чѣмъ-то грустнымъ, безотраднимъ повѣвало на душу. Длинныя, темныя ночи, вой волковъ, лай волченятъ и собакъ, на разные голоса, и вторящее имъ дикое завываніе вѣтра. Вокругъ, куда ни глянь, все подернуто печалью... Пісни на селѣ замолкли; группы сребристыхъ тополей, дубовъ и березъ, нѣкогда прекрасныхъ, стояли потемнѣвшими остовами, какъ что-то зловѣщее. Надъ крышами подымались столбы дыму; хаты унизились разными приготовлениями къ зимѣ. *Капустяний листъ*, на длинныхъ шнуркахъ, виситъ большими *нізками* подъ соломенною кровлею, будто сердито-нахлобученной шапкой; тамъ же калина, повязанная пучками; *кїяки* (кочаны) кукурузы, въ видѣ бахрамы, вокругъ хаты; все отцвѣло; даже дівчата казались отцвѣвшими, отжившими. Пісня слышалась очень, очень рѣдко, гдѣ-нибудь на огородѣ, у запоздавшихъ только хозяекъ. Но къ полудню, съ появленіємъ теплыхъ солнечныхъ лучей, дѣлалось веселѣе; тогда люди становились не такъ похожи на неповоротливыхъ медвѣдей и на сычей. Хаты, уже поновленные и вымазанная къ зимѣ,—сіяли подъ пзморозью на солнцѣ.

Въ такую осень, въ такой прекрасный день, я пошла довольно рано, по — надъ крутымъ берегомъ широкой котловины, къ своимъ больнымъ и знакомымъ. Я люблю заходить въ хаты моихъ землячекъ: у нихъ такъ хорошо! Лѣтомъ онѣ готовятъ себѣ обѣдъ въ сѣняхъ, если не на открытомъ воздухѣ, въ устроенной наскоро маленькой печкѣ на одинъ казанокъ; — оттого хата — какъ цвѣтникъ. Чисто, свѣтло, свѣжо; образа обрамлены шитымъ рушникомъ и въ цвѣтахъ; *сволокъ* тоже украшенъ засохшими гвоздиками. На стѣнахъ наивныя картины религіознаго и юмористическаго содержанія и *рушники* на колышкахъ; посреди *сволока* вбитъ гвоздь, на которомъ виситъ шапка хозяина, а изъ-за сво-лока выглядываетъ псалтырь у грамотнаго, а у неграмотнаго — *карбіжъ*, *грѣбінъ* и *дніще*.

Иду я лѣсомъ; тихо кругомъ; только листъ покрытый пнеємъ

и замерзшими каплями, дождя, шумить подъ ногами, блистая кристаллами и драгоценными камнями. да иногда слышится трескъ, который производитъ печально бродящій по лѣсу скотъ, ломая кусты и собирая послѣднюю добычу съ молодыхъ отпрысковъ или запоздалой травки, скрывшейся подъ листомъ. Я пропустила нѣсколько хатъ, и повернувъ всторону, зашла къ одному мальчику, моему бывшему пациенту, чтобъ занести ему примирительный пряникъ: онъ былъ на меня золъ за мое несносное лѣчение. Я лѣчила его лѣтомъ отъ золотухи; для успѣха, нужно было не только солнце, но даже степной палящій зной, и притомъ еще необходимо было ему смывать голову и пить настой изъ травъ; когда, бывало, его мать приносила больного ко мнѣ и, по моему указанію, ставила его на полъ и, охвативъ его лѣвой рукой поперекъ, другой смывала ему голову теплымъ наваромъ изъ кореньевъ, то онъ, бѣдняжка, переступая съ ноги на ногу, обыкновенно кричалъ: *лѣлю, лѣлю замочишь!*—*Да я другу, чистеньку, дамъ,*—отвѣчала мать; но это его мало утѣшало; онъ сердился на меня, — и часто у моихъ воротъ подымался оглушительный визгъ его.

Подаривъ пряникъ своему маленькому врагу, я продолжала свой путь дальше, до Степанидиной хаты, чтобъ посмотрѣть больное, даже ненадежное, дитя ея. Вчера бѣдная Степанида была очень печальна. Приближась къ хатѣ, я увидала на *присѣбѣ* (завалинкѣ) ея отца; локти его упирались въ колѣни: лицо было закрыто руками. — Чого се, — думаю, — сердега Захарко сумѣ, — чи спить? — *Сѣва шапка* совсѣмъ нависла на его брови; и онъ этого не замѣчаетъ. Когда я подошла къ нему, шаги мои вывели его изъ глубокой думы: здрастуй, Захарко! — Онъ снялъ шапку, медленно всталъ и, едва кивнувъ головой, показалъ мнѣ на дверь, сказавъ тихо: »Идѣть до хати.« И самъ вслѣдъ за мной пошелъ. Войдя въ хату, я была поражена неожиданностью послѣ того впечатлѣнія, которое на меня произвела моя прогулка по обнаженному лѣсу и печальный Захарко. У Степаниды — большое общество, и — странно! — всѣ въ цвѣтахъ, какъ на свадьбѣ. Чтѣ это?.. Или не воротился ль ея мужъ? — подумала я. Баба суетится возлѣ печи — только-что *пальяницѣ* вынула; Катерина крошить *лѣкшину* (лапшу). Степанида тоже очищаетъ снизу пальяницѣ, стоя къ порогу спиной... Когда я сказала: здравствуйте, Богъ на помѣчь! тогда Степанида поворотилась ко мнѣ съ поклономъ, и я замѣтила, что ея глаза очень заплаканы. Я догадалась, чтѣ все это значить, — чтѣ промелькнуло у меня въ умѣ,

когда я увидала на присѣбѣ печальнаго Захарка; онъ рѣдко посѣщалъ Степаниду съ тѣхъ поръ, какъ ему не удалось ее видѣть счастливою, — развѣ въ важныхъ только случаяхъ. Не умерла ли Галѣя? — И я боялась этому повѣрить. Въ первую минуту я отчета себѣ не могла отдать, что вокругъ меня. Теперь я начала подробно все разсматривать. На *скрині* (большой сундукъ), которая, у небогатыхъ людей замѣняетъ и столъ, не случайно лежитъ куча разной зелени, барвинку, руты и калины: то лежитъ Галѣя, въ вѣнкѣ изъ руты и калины, съ восковымъ крестомъ въ рукахъ. На лавкѣ множество дѣтей различнаго возраста, начиная съ старшей Катерининой дочери, до крошечной; всѣ въ цвѣтахъ и въ *намиті*; у нѣкоторыхъ полная шея нанизанной рябины, за неимѣніемъ наместа: всѣ онѣ сидятъ чинно, и такъ часто, какъ цвѣты въ разсадникѣ. Баба тотчасъ поднесла мнѣ кануну и горячей *вареной*: ⁽¹⁾ »Вкушайте, она сказала мнѣ кланяясь. Степанида, между-тѣмъ, промела *хусткою* лавку и печально молчала... Въ первый разъ въ жизни мнѣ случилось быть у народа въ такую минуту: я не знаю, что мнѣ дѣлать, что сказать, какъ съ этой вареной поступить, какъ приговаривать; отказаться, значить обидѣть; пить — это для меня невозможно. Я совершенно озадачена! зачѣмъ всѣ въ цвѣтахъ, когда матери такъ грустно? Я прикоснулась губами къ рюмкѣ; но, вслѣдъ за тѣмъ, меня начали угощать вареными яйцами и паляницами. Обычай — для народа святыня: я не смѣла отказаться... Степанида бѣдная всхлипываетъ. Я знаю, какъ ей хочется поговорить обо всемъ со мною: (я съ ней была въ большой дружбѣ), но она не можетъ! она пыталась, но не въ силахъ: лицо ея подергивало, — она боится заплакать. Такъ ей горько, несчастной.

Я спросила у бабы, — что значить, что цвѣты на всѣхъ дѣвочкахъ? »Се жъ молодѣ на посаді (она указала на Галю), а то іі дружечкѣ провожають: всё-таки весілля трѣба одгулять. Кто не знавъ весілля, той не живъ, кажутъ. Се все рівно, що вона заміжъ піде; а якъ-би хлопець одійшовъ, то на ёго шапку пришили бъ квітку, якъ молодому, и тую шапку у трунѣ положили бъ.»

Степанида не могла докончить своего дѣла, ни подѣлиться со мной своимъ горемъ, а припала къ Галѣ и начала плакать на взрыдъ и *голосить*:

⁽¹⁾ *Варену́ха* — водка, вареная на сухихъ грушахъ, сливахъ, вишняхъ и изюмѣ; также туда кладутся медъ и пряные корни, гвоздика и корица.

»Боже мій! дитино моя рідная! хтожъ тебе тамъ привітає?«
(Продолжительное молчаніе.) »Сёрденько мое, порáдо моя крѣ-
 вная! у тебежъ тамъ ні братіка, ані сестрічки немає! Хтожъ
 тобі пйтоньки подасть? Хто жъ тобі голівочку змие, мяткою да
 любисточкомъ, щобъ и тѣпло, щобъ и запáшно, щобъ и м'ягко тобі
 було, мое сёрденько — твоімъ рученяткамъ, твоімъ ніженькамъ?
(Голосъ опять замеръ на нѣсколько минутъ).

»Хочъ би ти діждáлася бáтенька рідного, хочъ би вінъ на
 тебе зглянувъ, хочъ би тво́я душечка одійшла зъ ёго поглядомъ!...
(Нѣсколько минутъ молчанія)...

»Не защебѣче тобі соловейко, не зацвітуть тобі вишнєвні садї,
 не зазеленіє ані м'яточка, ані рúточка... Не чу́ло ти и не ба-
 чило ще нічого, мій королєвний цвіту?...»

Захарко будто застонавъ и едва имѣлъ силы произнести: »Го-
 ді, кажу, Степанидо, годі, моя безталáнная!...« Но она, неуго-
 монная, продолжала:

»Ти, моя дитино, промітай намъ стѣжечку, пробірай же лі-
 стячко тво́й мáтінці, твоєму бáтеньку!

Захарко снова: »годі кажу́, голосіти: — гріхъ! схаменіся!«
 А самъ сидить на лавкѣ, закрывъ лицо руками, опершись на пал-
 ку, и качаетъ головою. Степанида понизила голосъ и продол-
 жала:

»Мáтінко моя, зозúленько!« *(Голосъ ее прервался рыданіємъ)*
 квітонько мой, голубко сїзая! Куй же ти мо́й Гáлочці, морі-ій
 дній. що-дня и що-вѣчора! Привітай же, зустрічай же, хочъ ону-
 чятко своє малєє, хочъ її приглянь, коли мене не довелось!... За-
 спесїлася, одвернулася одъ насъ ище роспúковкою, пѣрвою кві-
 ткою, мій дівний квіте!«

Захарко даже какъ будто-крикнулъ отъ чего-то горькаго, кри-
 кнулъ на дочъ, всталъ съ мѣста, и процѣдилъ сквозь зубы:
 »Божевільна! рознесла моє сёрце на шмáття. Не тужи, кажу«...
 За ша́пку — и пошелъ медленно, едва перетаскивъ свои ноги че-
 резъ высокій порогъ. »Прощайте!.. тільки мене й бáчили,« говорилъ
 онъ бабѣ въ сѣняхъ, и при этомъ махну́лъ отчаянно шапкой,
 какъ-будто съ этимъ взмахомъ душа его отлетѣла. Баба съ до-
 садой махнула ему вслѣдъ рукой; Захарко, идучи медленно, едва,
 едва перетаскивая ноги, въ тяжѣлыхъ огромныхъ сапогахъ съ за-
 платами и позатыканныхъ сзади жмүтами соломы, проговорилъ
 вполголоса: »Далась мнѣ вáша и во́ля и невóля! Упíлася у пе-
 чінки, якъ гарячі кліщі у залізо.... Охъ, Бóже мій, Бóже!
 прийми и мене, Господи!«

Степанида, припавъ въ-изнеможеніи къ дитяти, рыдала.... Баба подошла къ ней и стала увѣщевать: »Голубко мой, не тужи такъ! Ти стяглася зовсімъ, извелася на тичиночку.. Да одхилися одъ дитини, бо сорочечку змочишъ, а її тамъ черезъ тебе коритимуть (¹).«

Катерина стояла безмолвня возлѣ Степаниды и тихо плакала. »Не воруйте її, бабусю« сказала она: »нехай тріхи слезою кипоть змие зъ серця.. Скільки горенька, та все разомъ!« тихо говорила Катря: »нехай...«

А я подумала чужою рѣчью:

Вміла маги брови дати,
Кірі очинята,
Та не вміла на сімъ світі
Счастья-доби дати!

Діти спокійно вели свою бесѣду и поправляли то Галѣ, то другъ другу, цвѣты. Вдругъ вбѣжали двѣ дѣвочки со двора и закричали: »Піпъ идѣ, піпъ идѣ.« Я поскорѣ ушла... Не могла внести больше.

Оправившись послѣ своєї потери, Степанида оиятъ къ намъ ходила работать вмѣстѣ съ Катериной и, горюя, бывало, о Галѣ, говорить: »Ніхто менѣ до овѣчокъ не розбудиць, віхто не загомониць, не пожалує; хата пусткою пахне; німі стіни, холодні, мовчать.

Успокоилась немного Степанида, но не надолго. О томъ, що съ ней случилось, розкажу ея словами:

»Разъ убігла до мене Катря,« говорила она, — »а я сумую; посиділа недовго й пішла. (Се вже, здається, такъ, може, неділя трі пройшло, якъмоя Галочка приставилась). Убігла вдріге, бліда така и якъ риба вяла; такъ-що я її сама стала розважати: «чого ти така? мовъ отрухла? Мині въ хати робитця тісно, якъ ти прийдешь сумва. Не жартуєшъ, не співаєшъ?» (Хочъ и старша відъ мене була далеко, а така була жартовлива, — було я її ажъ дивуюся). — »И-и

(¹) Якъ буде на тімъ світі, на Великдень, Спаситель діткамъ роздавать яблука и вонъ підійде, а Спаситель ему й не дасть, примітивши мокру сорочку. Скаже: »твоя маги дуже плакала.« Воно й одійде плачучи. А післі вже, обділивши всіхъ, и зжолитця надъ нимъ, позове и дасть яблучко.

щобъ, каже: плачѹ не записувати, що я^тѣго посіяла!... «Чи не перейшло тобі, кáжу, щó дорóги? чи, мóже, що не дóбре наглянуло?» Да, розважáючи її, и самій зробилось нíби веселíштъ. А вона тогді до мене: »Степанидо, оце лíстъ тобí прислано зъ пóлку; тамъ головá и прочитáвъ минí; пóлкъ тобí одíснуе на твíй лíстъ.« Я такъ и óхнулась, и самá не стáмилась-якъ! »Скажí минí, будь лáско, щó жъ тамъ одíснуе пóлкъ? чи жíвъ мій Макаръ, чи скóро прибúде?» »Да не зовсímъ гóже.... въ недúзі!...« Сёрдце у мене тíлько полóхъ-полóхъ! та й замíло.. »Та щó вже, кáже, правду таíти: не убивáйся, моя стрíце, моя голубко... одíшóвъ«... »Охъ! Бóже мій, свíте мій! Бодáй я вóлі не знáла, якъ минí такá печáль, якъ я свíта Бóжого не бáчу за гíркíми, да за дрібнíми, зъ зорí до зорí... Колибъ мене сирá землá привíяла! »И сказáть вамъ не знáю, щó моє сёрце тогді перенíло.... свíтъ менí не змíлився... Ужé й Гáлі не стáло жалъ: хочъ на могíлку пíйдú,—не за ёю свíтомъ ну́жý... Примíлабъ сирú землю грíзла; не добíтись, нí домóвитись до ёго, орлá сизокрíлого!.... Такъ и бáчу, такъ и чýю ёго перéдъ собо́ю!.... Чи дóвго жъ ми вкúпі пожíли?... не обрíдли, не ввірились ищé однó одному!... Примíлабъ, ухопíлабъ ёго, пригорну́ла до се́бе да й зомíла бъ, зомíла такъ на ві́ки!... Нí-до-кого прихíлитися, опрíчъ сирóї земл́і, нікому й пожалíтися.... Я жъ ёго бажáла бáчить, якъ тёмний чоловікъ свíтъ Бóжій!.. якъ перéдъ смёртю причáстя..«

Степанида не плакала слезами, но сд́лалась бл́дна, и её забíла страшно лихорадка. Она, повíдимому, говорила, спóкойно; но я за нее чéго-то боялась; гроза сильно расхóдилась. íзъ ея сёрдца виходили звуки все грозн́й и грозн́й. — »Охъ« вздохнула Степанида: »не б́ду вже вамъ б́льше нічого казáти!... Веснá разъ краснá.... обвіялись моі кві́точки... залюбкí ві́терець обшмóргавъ — замíсть íграшки«...

Степанида, съ э́тими словами, упала безъ чувствъ на грядку, которую полола, и стонала лёжа нищъ и теребя съ себя безсознательно юпку... Мы дали ей холодной воды, и я вел́ла перенести ее въ хату. Катерина мнѣ говорить: »И тогді, якъ я íй спёршу бу́ла сказала, що Макаръ умеръ, то на-сíлу її відволодáли.«

Степанида пришла въ себя: я не напóминала ей нашего разговора, но она сама заговорила: »Пíйшóвъ би зъ свíта, колибъ бу́ло дé ді́тись... Кáтря два тíжні мене годовала.... пять дéнь у мене въ рóті й рíсочки не бу́ло.... рúки опу́стíлись, ні́чого й

не роблю.... Не даромъ мені оця пісня змалечку ўсё на думці...
Кажуть, матуся мой усё співала:

Ой життє жъ моє, гореваньечко!
Куди не піду — счастья не знайдѹ,
Съ кимъ я не стану — слави достану,
Піду до сусідъ — тамъ поради віть...

А. Нечуй-вітеръ